

ÉRTEKEZÉSEK

A FILOZÓFIAI ÉS TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

A M. TUD. AKADEMIA II. OSZTÁLYÁNAK RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

DR. LUKINICH IMRE

OSZTÁLYTITKÁR.

IV. KÖTET — 15. SZÁM.

NÉHÁNY KÉRDÉS A LEÁNYNEGYED KÖRÉBŐL

ÍRTA

HOLUB JÓZSEF

LEVELEZŐ TAG

— Felolvasta a II. osztály 1934. október 15-én tartott ülésén —

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

1936.

NÉHÁNY KÉRDÉS
A LEÁNYNEGYED KÖRÉBŐL

ÍRTA

HOLUB JÓZSEF

L. TAG

BUDAPEST

1936.

A leánynegyed jogi természete.¹

Régi magánjogunk nem egy intézményénél nehéz feladat előtt állunk, amikor arra a kérdésre keresünk feleletet, hogy tulajdonkép mi módon határozhatjuk meg jogi természetét, azaz hol jelölhetjük ki helyét a jogrendszerben. S ez érthető. A jogélet ugyanis mindenkor a maga sajátos természetének megfelelően alakítja ki rendszerét s ennek kategóriáit, s így középkori jogintézményeinket nem mindig lehet mai magánjogunk csoportjaiba egyszerűen belehelyezni s nem is szabad. De vajjon az következik-e ebből, hogy ilyen kérdésekkel ne is foglalkozunk, mert nem lehet módszeres törekvés »régi korok jogintézményeit beskatulyázni valaminő jogelvi definíció keretébe«.² Egyáltalán nem, mert nagyon helyes Brunnernek az a megállapítása, hogy »für die Rechtsgeschichte bleibt, was sie dogmatisch nicht erfassen kann, totliegender Stoff«.³

¹ Az utóbbi években több alkalommal [Turul, 1928. (XLII.), 1931. (XLV.); Századok, 1933. (LXVII.); *Károlyi-Emlékkönyv*] foglalkoztam a leánynegyeddal különböző vonatkozásokban s összefoglaló képet is adtam róla az *Aldo Albertoni-Emlékkönyvben* (*La „Quarta puellaris“ dans l'ancien droit hongrois: Studi in memoria di Aldo Albertoni* vol. III., 277—297.; különnyomatban 1—25. Padova, 1935.). Minthogy azonban e tanulmányok keretében nem terjeszkedhettem ki a leánynegyeddal kapcsolatos minden fontosabb kérdésre, ezek közül tárgyalok néhányat jelen dolgozatomban.

² Gábor Gy.: *Jogtud. Közl.* LXIV. (1929.), 38.

³ »Die Geschichte ist auch der Dogmatik bedürftig, wie diese jener.« (*Amira, Über Zweck und Mittel der germ. Rechtsgeschichte* 61.) — *Eckhart: A magyar történetírás új útjai*, 282.

— s ha mi egy jogintézményt egyszerűen »ius sui generis«-nek mondunk, ezzel megjelöljük ugyan a mai jogszemléletünk szempontjából való különleges természetét, de a lényegéhez egyáltalán nem jutunk közelebb, pedig ily irányú vizsgálódásoknak ez a fő célja. Csak azt nem szabad természetesen egy pillanatra sem szem elől tévesztenünk, hogy — mint említettük — egy régi jogrendszer kategóriái mások, mint azok, amelyekkel a mai jogi dogmatika dolgozik, s így először a forrásokból nyert sok-sok adatból a legapróbb részletekig meg kell ismernünk az illető kor jogéletét, s ezen az alapon foghatunk csak hozzá a rendszerét alkotó kategóriák megállapításához, amelyekben az egyes jogintézményeket elhelyezhetjük.

A leánynegyed jogi természetének vizsgálatánál abból kell kiindulnunk, hogy tulajdonképp mi a negyed jog alapja?

A negyedről már a legrégebb emlékeink mint a leányok jogáról, jussáról beszélnek,⁴ melynek forrása a *ius naturae*, a *ius naturale*.⁵ Ez azonban nem valami speciális, csak a leányokra vonatkoztatható jogcímet jelölt, mert hiszen a fiúkat, a fivéreket is *iure naturali*⁶ illette meg a birtok, — hanem csupán a vérségi kapcsolat nagy erejére mutat, amely a nemzetség mindenegyik tagja részére bizonyos jogokat biztosított. Ezt emeli ki a Hármaskönyv is más szóval, amikor azt mondja, hogy a leányok »in signum parentelae propagationis«, vagyis a nemzetségi leszármazás jeléül kapják a negyedet, tehát azért részesednek ők is a családi vagyonban, mert tagjai a nemzetségnek, ennek a

⁴ »super quarta eas contingente« (1254. Hazai okmt. VI., 80.; 1303. Héderváry-oklevt.; stb.); — »pro quarta, que ipsam contingebat« (1256. Hazai okmt. VII., 12.); — »ratione quarte... de iure provenientis« (1256. Zichy-okmt. I., 9.; 1309. Anjoukori okmt. I., 169.; stb.) — »iure quarte eis debite« (1265. Barsm. oklevt. 2.).

⁵ 1265. Wenzel VIII., 132.; 1266. Sztáray-oklevt. I., 10.; 1281. Wenzel IX., 304.; 1298. Hazai okmt. IV., 96.; 1313. Anjoukori okmt. I., 301.; 1334. Teleki-oklevt. I., 48.; stb.

⁶ 1345. Anjoukori okmt. IV., 484.; 1351. u. o. V., 523.; 1356. u. o. VI., 418.

vérségi kötelékkel egybefűzött közösségnek,⁷ — s ezt akarja hangsúlyozni egy 1355-i oklevelünk is azzal a kifejezésével, hogy a negyed »iure geniturae« jár a leányoknak.⁸ A XIV. század derekán azt olvassuk egy oklevelünkben, hogy a hitbér is a *ius naturale* alapján jár a feleségnek!⁹

A *ius naturae* római jogi meghatározása Sevillai Izidor közvetítésével jutott el Gratianushoz, s így közkincsévé lett a kánonjognak és a skolasztikának is.¹⁰ E szerint »*Ius naturale (est) commune omnium nationum et quod ubique instinctu naturae, non institutione aliqua habetur, ut viri et feminae coniunctio, liberorum successio et educatio, communis omnium possessio et omnium una libertas, adquisitio eorum, quae caelo, terra marique capiuntur*«... Vagyis a természetjog alapján nem lehet különbséget tenni a gyermekek közt, s a leányokat is ugyanaz a jog illeti meg, mint a fiúkat. Erre utal a *ius naturae* a leánynegyeddel kapcsolatban.

Az Egyház különben is ellene volt a nők jogegyenlőtlenségének, mert már az Öszövétség szerint: »*Homo cum mortuus fuerit absque filio, ad filiam eius transibit hereditas*« (Numeri 27, 8—11.), s e bibliai hely hatása igen erős és tartós volt. Megtaláljuk ezt már a legrégebb kánongyűjteményben, — megtaláljuk a XII. század végéről való cseh Statuta Conradi-ban, s ezt recepiálta a Schwaben-spiegel is, hozzátéve: »*also sol am erbe teiln, als got gesprochen*«.¹¹ Lengyelországban a XIII. század derekáig

⁷ 1359-ben fiúk tiltakoznak, hogy atyjuk valakinek negyedet adjon, mert »*eadem domina M. dicta nullum commune in facto possessionario cum ipsis haberet*« (1359. I. 3. N. Múz. lev.).

⁸ Anjoukori okmt. VI., 405.

⁹ »*quibus (scil. dote et quarta puellari) ipse iure naturali de suis possessionibus teneri dinoscebatur*« (1345. XII. 31. N. Múz. lev.).

¹⁰ Grabmann M., Das Naturrecht der Scholastik von Gratian bis Thomas von Aquin: Mittelalterliches Geistesleben. München, 1926., 65—103. — v. Moór Gyula, A természetjog problémája: Ért. a filoz. és társ. tud. kör. IV. k., 10. sz. Budapest, 1934. 3—5.

¹¹ Dr. Karol Koranyi, Die Heilige Schrift und das weltliche Recht vornehmlich im Mittelalter: La Pologne au VIIe con-

a nők ingatlanokban egyáltalán nem örökölhettek, a nem ősieken sem; amikor a német lovagrend 1249-ben a lengyel jogot átvette, de kihagyva belőle mindent, »si que sunt in eadem lege contra Deum vel Romanam ecclesiam«, megváltoztatta a leányok öröklési jogát illetőleg a lengyel szokásjogot, s úgy rendelkezett, hogy ezek a fiúkkal egyformán örökölhessenek.¹²

A nők jogegyenlőtlenségének alapja azonban, — a családvagyonnak a nemzetségi szervezetből folyó megköttöttsége, amelyet szintén a vérségi köteléknek ereje hívott életre s munkált ki, — olyan erős volt, hogy nemcsak az ősi, patrimoniális vagyonnal való szabad rendelkezést korlátozta erősen, hanem abból teljesen kizárta a leányokat.¹³

A két elv harca egyiknek sem hozott teljes győzelmet, azonban a római jog, a kánonjog s az Egyház befolyása erősen éreztette nálunk is hatását e téren. Erre mutat a *iure naturale* hangsúlyozása már a XIII. század derekán, s ezt bizonyítja a XIV. század elején feltűnő *fiúsítás* intézménye is, amely — igaz, hogy csak királyi kegy alapján s különösebb érdemek jutalmazására — fiörökösök hiányában a leányoknak juttatta gyakran a csak fiágot illető vagyont is. Már a legelső fiúsító oklevelünk is arra hivatkozik, hogy »*de iure naturali atque positivo*« az egész hagyaték a leányokat illetné meg, azonban »*huic iuri repugnat observata ab antiquo regni nostri Hungarie con-*

grès internat. des sciences historiques. Varsovie, 1933. I., 350. — IV. Kázmér lengyel király is idézi egy 1462-i oklevelében, »Cum enim iussu Domini« bevezetéssel. (Winiarz és Dąbkowski említik alább idézendő munkájukban [69., ill. II., 22.]), de nem ismerve fel a bibliai idézetet.

¹² »Ita videlicet, quod quando aliquis ex eis decesserit ab hac vita habens filium vel filiam, que nunquam fuerit maritata vel utrumque, isti succedant eidem...« (Winiarz A., *Polskie prawo dziedziczenia kobiet w wiekach srednich*, Lwów, 1897. 10.). — Dąbkowski P., *Prawo prywatne polskie II.*, Lwów, 1910. 17–27.

¹³ Holub J., *Végrendeleti jogunk kialakulása*: Akadémiai Értesítő, 1926. 232. — Murarik A., *A szabad rendelkezési jog Sz. István törvényeiben*: Századok, 1934. 497.

suetudo, que nonnisi masculum heredem in patriam hereditatem succedi permittit».¹⁴

Az alapelv, az ősi vagyon sértetlensége csorbát nem szenvedhetett; viszont ép a nemzetségbe, ebbe a vérségi kötelékbe való tartozás követelte meg azt, hogy tagjai közül senki se szenvedjen hátrányt, még a nők sem, akik pedig az őсібől nem kaphattak természetben semmit, mert férjhezmenetelükkel egy másik vérségi közösség tagjává lettek s így a családi vagyonból kapott részüket oda vitték volna magukkal. A leányok kárpótlására így alakult ki a leánynegyed intézménye, amelynek gyökerei bizonyára igen messze, a nemzetségi szervezet talajába nyúlnak vissza, de amelynek kiformalódására kétségtelenül hatással voltak a római jog és a kánonjog, azonban ennek részleteit nem ismerjük. A nagy ellentétet a quartalium intézménye úgy oldotta meg, hogy az őсібől és a kizárólag fiágra szóló adományos jószágból az atyai hagyaték negyedét juttatta a leányoknak, de nem örökjogon, hanem *iure redemptibili*.

Ha már most azt keressük, hogy régi magánjogunk rendszerében hova helyezhetjük el ezt a jogintézményt, akkor legelőször is azt kell néznünk, vajjon okleveles emlékeinkben nem találunk-e valamiféle nyomot, amiből következtetni tudnánk arra, hogy a középkorban miképp látták a leánynegyed jogi természetét.

Az egri szentszék előtt 1324-ben folyt negyed-perben olvassuk, hogy a férjnek kihatározza egy birtok negyedrészt felesége quartája címén: »quartam partem possessionis P. ... ipsi comiti Dionisio ratione quarte uxoris sue... *iure hereditario* debitam iuxta estimationem condignam statuere (tenebuntur)«.¹⁵ Minthogy nem arról volt itt szó, hogy a férj felesége után örökölte annak negyedét, hanem a feleség negyedéről, csak reá vonatkozhat a »*iure hereditario*«

¹⁴ 1332. Fejér, CD. VIII/3. 595.; 1361. »quibus licet de iure divino et positivo tota hereditas deberetur paterna« (N. Múz. lev.); sfb.

¹⁵ Károlyi-oklev. I., 59. (V. ö. u. o. 61. és Zichy-okmt. I., 270.).

kifejezés. 1345-ben is azt mondja egy nő, hogy a negyed »ipsam solam iure hereditario« illeti meg,¹⁶ — 1355-ben pedig leányokat, akik fiúutód nélkül elhalt atyjuk eladományozott birtokából az őket »iure geniture et regni consuetudine requirente« megillető jussukat, azaz a negyedüket követelték, »heredes feminei sexus«-nak mondják!¹⁷

Érdekes ebből a szempontból a következő eset is. Károly Róbert 1335-ben eladományozta a magyaszakadt Lackfi Domokos jószágait Drugeth Vilmos nádornak. Az elhunyt özvegye és leányai azonban kérték a királyt, hogy ne fossa meg őket azoktól a jogaiktól, amelyek őket az elhalt birtokaiban megilletik. A nádori kancelláriában így foglalták írásba e kérést: »ut eas... in possessionibus predicti Dominici non exhereditaremus«, vagyis hogy őket a király ne tagadja ki az örökségükből.¹⁸ Tudjuk, hogy ennek a római jogból vett kifejezésnek mi itt a tulajdonképeni értelme, nem is vonunk le belőle messzemenő következtetéseket, de annyit megállapíthatunk, hogy a leánynegyedet — s a hitbért is — valamikép öröklésjogi jellegűnek tekintették.

Ezt bizonyítja s támogatja más oldalról az is, hogy az 1435-i, 1462-i és 1498-i törvények mind a magszakadással, a *defectus seminis*-szel kapcsolatban foglalkoznak a leánynegyeddal, vagyis úgy látjuk, hogy a középkor jogi szemléletében ez az örökléssel volt tulajdonkép összekapcsolva.

Viszont ha az ősi és fiági adományos jószágokból járó negyed együtt szerepelt a vásárolt vagy általában a nőágot is megillető birtokokból járó örökrésszel, *portio*-val, akkor mindig megkülönböztették a kettőt,¹⁹ s csak az utóbbival kapcsolatban használtak öröklésjogi kifejezéseket. 1369-ben

¹⁶ Rhédey-cs. lev. N. Múz.

¹⁷ Anjoukori okmt. VI., 403.

¹⁸ Anjoukori okmt. III., 349.

¹⁹ Pl. 1394. »non portionem, sed ius quartale... habere deberent« (Teleki-oklevt. I., 244.); 1426. Zalam. oklevt. II., 423.; 1465. Sopronm. oklevt. II., 435.; 1486. Zichy-okmt. XI., 427.; 1496. MODL. 36.731., stb.

Nagy Lajos Besenyő Mátyás feleségének azt a kegyet adta, hogy a negyedét atyja, Pál, ősi és adományos jószágából birtokban vehesse ki. Az országbíró ez alapon az előtte folyt perben úgy ítélte, hogy az említett birtokok $\frac{3}{4}$ része Pál fivéreie legyen, »alias vero possessiones... eundem condam magistrum Paulum et fratres suos emptio- nis et impignorationis titulis contingentes modosimili eisdem fratribus suis ac dicte domine U. ..., ut congrueret, devolvi debere decrevisset«.²⁰ Ezt az öröklésjogi kifejezést tehát csak a nőági javakra vonatkozólag használják, amelyekből a nők is részt kaptak.

Menjünk egy lépéssel tovább s nézzük, mit mond erre vonatkozólag a Hármaskönyv?

Verbóczi meghatározása szerint a leánynegyed *ius possessionarium*, amelyet azonban a nőknek »non perennali vel haereditaria lege«, hanem a visszaváltás kikötésével s annak feltételével adnak (I. 88.). Ez a határozott megjelölés ellentétesnek látszik azzal, amit néhány középkori okleveles adatunkból olvashattunk ki a negyed jogi természetéről való felfogásról. De csak az első pillanatra, mert ha közelebbről nézzük meg az összes vele kapcsolatos kérdések szélesebb talaján, akkor megtaláljuk a magyarázatát.

Régi vagyonjogunkra, mint már láttuk, mélyen rányomta bélyegét a családvagyon erős megkötöttsége. A családfő tulajdonkép csak mintegy haszonélvezője volt a legjelentősebb birtokkategóriának, az ősinék, szabad rendelkezési joga a fölött nem volt, s halála után a hozzá legközelebb álló automatikusan szerezte meg az uralmat fölötte; hasonló volt a helyzet a fiágra szóló királyi adománybirtoknál is, így mindezekben az öröklés kizárólag törvényes öröklés volt. Az idevágó kérdésekről tehát Verbóczi a vagyonjoggal kapcsolatban beszél,²¹ a királyi

²⁰ Hazai okmt. III., 231.

²¹ A végrendeletéről, kis jelentőségének megfelelően, csak más kérdésekkel kapcsolatban s röviden emlékszik meg: I. 5., 51., 57., 101., 105., 114., 119.

adomány tárgyalásánál (I. 17.), — s azzal kapcsolatban foglalkozik a magszakadással is, ami azután alkalmat ad neki a leánynegyed intézményének a bemutatására is (I. 29)! Itt adja meg tulajdonképpen a quartalitium lényegére vonatkozó felvilágosításokat, mert mikor később, a 88–89. címekben külön foglalkozik vele, akkor valójában nem tesz mást, mint meghatározza a quarta fogalmát s néhány, a kifizetésére vonatkozó, kevésbé jelentős magyarázattal szolgál.

Igy azután Verbőczy egészen természetesen csak a fiúkat tekinti örökösöknek, »qui iuribus paternis hereditariis succedere solent«; s bár az esetben, amikor a leányok is részesültek az atyai vagy anyai fekvő jószágokban, ők is viselhették ezt a nevet, ez — mondja — »improprie« történt, azaz valójában nem illette meg őket (I. 17.). De azért ő is használta ezt, amikor ugyanebben a címben a leányoknak a nőági jószágokban való törvényes öröklését így fejezi ki: »in casibus, quibus legitime sortuntur bonorum paternorum vel maternorum successionem«.

Itt van tehát a kulcsa Verbőczy felfogásának; régi birtokjogunkból sarjadt ez ki, s ennek megfelelően különbözteti meg mindenütt, mint okleveleink is, a negyedet a *portio haereditaria*-tól.²² Amikor azonban arról beszél, hogy bizonyos esetben természetben kellett kiadni a leányoknak a negyedet, ezt így fejezi ki: »in perpetuo iure et dominio huiusmodi quartae filialis possessionariae succedere debeant« (I. 29. 7.). Igaz, hogy ez nem az ő kifejezése tulajdonkép, mert szóról-szóra ezt olvashatjuk forrásában, az 1492:63. tc. 7. §-ában, — amely pedig az 1435:20. tc. 1. §-ával azonos, — de a lényeges az, hogy ez nem szűrt neki szemet, s minden további nélkül átvette munkájába! Lényegében jogilag nincs különbség a között, hogy természetben kapja-e ki a leány a negyedet vagy pénzben, de a birtok nagy jelentősége folytán mégis csak azt tekintették szorosabb értelemben vett öröklésnek.

Meg kell kissé közelebb néznünk a Hármaskönyv *ius*

²² I. 6., 18., 88., 89., 101.

possessionarium kifejezését is, vajjon annak csak egyféle s minden kétséget kizáró, határozott jelentése volt-e?

Éppenséggel nem. A *ius possessionarium* kifejezés — okleveleink tanúsága szerint — a nőknek valódi birtokjogát jelölte, amely őket a vásárolt, zálogos jószágokban a fiúkkal együtt megillette, s ezt mindig megkülönböztették a leánynegyedétől és a hitbértől! 1358-ban a szepesi káptalan előtt Görgei Arnold gyermekei, Illés és Margit, egyességet vallottak ez utóbbi leánynegyedét s az atyjuk javaiból őt illető minden egyéb jogait illetőleg, s ezt így foglalták írásba: »super iure possessionario et etiam quarta puellari et omnibus aliis iuribus ipsam dominam de universis possessionibus... patris sui... contingentibus«.²³ És ez nem egyetlen eset, mert a vásárolt és zálogos birtokokból a nőket megillető *ius possessionarium*nak és másfelől a negyed- és hitbérjoguknak ez éles megkülönböztetésével állandóan találkozunk.²⁴ Vagyis azokkal a birtokokkal kapcsolatban, amelyekben világosan öröklési joguk volt a leányoknak, birtokjogról beszélnek. Hogy a quarta mi, azt közelebbről nem jelölik meg, de a terminológiát illetőleg kitetszik ebből az, hogy a Hármaskönyv *ius possessionarium* kifejezése nem zárja ki egyáltalán azt, hogy öröklésjogi jelleget láttak volna benne.

Szorosan összefügg e kérdéssel az, hogy a leányok mikor követelhették a negyedet, mikor érvényesíthették a negyedjogukat?

²³ Anjoukori okmt. VII., 483.

²⁴ Fejér, CD. X/8. 355.; 1416. »pro totali expeditione et satisfactione premissorum totalium iurium possessionarium... emptiorum, quartalitiique ac dotalitorum« (Apponyi-oklevt., I. 271.); — 1469. »in... amissione universorum iurium possessionarium... item dotalitorum ac quartalitorum et rerum parafernalium« (Hajnik, A magyar bírósági szervezet, 395.). — Magszakadásnál a nők addig birtokban maradhettek, míg meg nem állapították, »utrum scilicet hereditario et perpetuo ad ius femineum pertineant, an ne« (DI. 19.712.); — 1426. »pro iuribus possessionariis... matris ipsorum... ipsam dominam de universis et quibuslibet portionibus possessionariis... emptitiis, ius femineum concernentibus ac dote et rebus parafernalibus eiusdem domine K. dedissent« (Darnay-Múzeum gyűjt.).

Okleveles emlékeink közt számos esettel találkozunk, amikor az apa még életében kiadta leányának vagy leányainak a negyedet, rendesen azonban azzal a megokolással, nehogy halála után egyenlenség törjön ki e miatt fiai és vejei között. Sőt ilyen esetekben mindig arról volt szó, hogy az apa *birtokot* ad leányainak — rendesen férjhezmenetelükkor — negyedük fejében; vagyis még életükben akart róluk gondoskodni úgy, hogy a bizonytalanabb sorsú, becslés alapján nekik járó pénz helyett ingatlanokban kapják ki a quartát.

Jogilag azonban nem maga ez a tény, hanem csak az lehet fontos, hogy köteles volt-e az apa kiadni leányának a negyedet férjhezmenetelükkor, vagy csupán a tetszésére volt-e ez bízva.

Okleveleinkben semmi nyomát sem találjuk annak, hogy a leány férjhezmenetelükkor követelhetette volna negyedét; s a Hármaskönyv 88. címének 2. §-ából is kétségtelenül kiderül, hogy ennek kiadásáról tulajdonkép csak az apa halála után lehetett szó, mert ez a 18. címre utal, ahol »az örökösöknek az apai fekvő jószágokban való örökösödését írta le«. Igaz, hogy a következő cím bevezetésében arról beszél, hogy az *apa* az összes leányainak egyszerre fizetheti ki a negyedet, de itt a hangsúly nem azon van, hogy az apa fizeti ki, hanem az »una solutione« kifejezésen, s az »apa« szóval csak röviden azokat foglalja össze, akik a negyed kifizetésére kötelezve vannak.

Igy volt a lengyel *posag*-nál is, amely, mint majd látni fogjuk, a negyedhez hasonló jogi természettel bírt, s tulajdonkép a leányokat az apai vagyonból megillető örökrész volt. Ezt is kiadta ugyan az apa gyakran még életében, de azért a leány csak apja halála után követelhetette, s még férjhezmenetelükkor sem volt ehhez joga.

Nézzük most régi jogászaink véleményét e kérdésről, amely azután egyben az általunk tárgyalt főkérdésre, a leánynegyed jogi természetére is érdekes lesz.

*Kitonich*sal kell kezdenünk a sort, aki már a XVII. század legelején felvetette azt a kérdést, vajjon a leányok atyjuk életében követelhetik-e a negyedet (Dub. 18.). A

felelete az, hogy igen, a leányok férjhezmenetelükkor éppúgy követelhetik a negyedüket, mint a fiúk az osztályt. Ő tehát semmi öröklésjogi jelleget nem látott benne, azért írta azt, hogy »nisi pietate coerceantur, petere posse videntur, sicut filii divisionem in aviticis«. Mindenesetre fontos volna a XVI. századi joggyakorlatnak alaposabb ismerete, hogy eldönthessük azt, vajjon e kiváló jogászunk véleménye min alapszik.

A XVIII. század bírói gyakorlata a *Planum tabulare*-ban tükröződik vissza, s ennek egyik döntvényében már nemcsak a Hármaskönyv megállapítását olvashatjuk, hanem világos leszögezését annak is, hogy a negyed nem örökösödés címén jár: »Quarta vero filiabus non titulo successionis, verum duntaxat in signum parentelae propagationis... deputatum est« (Dec. ad excis. quartal.).

A *Werböczius illustratus* és a Szegedi-féle *Tripartitum juris Hungarici tyrocinium* nem foglalkoznak e kérdéssel, de *Husztly István* már részletesen kitér rá a leánynegyed tárgyaló fejezet végén²⁵ s *Kitonich*sal szemben azt vitatja, hogy »vivente patre... acquiri non potest«, vagyis a leány atyja életében nem követelheti; ő ugyanis a leánynegyed öröklésjogi jellegét egész határozottan kiemeli már a fogalmának a meghatározásában: »Jus quartalium seu quarta pars puellaris est jus successorium... — *Fleischhacker János* szerint a negyed nem mondható öröklési jognak (»non recte dici jus successionis«), de azért az atya életében nem követelheték.²⁶

Kelemen Imre magyar magánjogának második, a dolgokkal foglalkozó részében a fiú- és leányág közti jog-egyenlőtlenség tárgyalása után tér rá a leánynegyedre, mely szerinte »beneficium duntaxat legis est, non vera successio, hujus tamen indolem imitatur«, — tehát az atya terheiért a leányok nem felelnek, mert nem »veri successores«, azonban atyjuk életében nem követelhetik.

Frank Ignác a törvényes öröklésről szóló részben tár-

²⁵ Jurisprudentia practica. Tyrnaviae, 1766. II., 219.

²⁶ Institutiones juris Hungarici. Posonii, 1795. II., 89—92.

gyalja a leánynegyed²⁷ s ezzel világosan állást is foglal a negyed jogi természetét illetőleg. Kelemen fogalmazását azonban átveszi, mely szerint: »quartalitium naturam successionis imitatur et propterea superstitie patre per filium frustra petitur... Differt tamen a successionem, quia onerari nequit«.

Georch Illés »Az örökséggel járó törvényes terhekről« című fejezetbe iktatja be a leánynegyed²⁸, amely szerinte »örökségképpen hasíttatik ki«. — Kövy Sándor, éppúgy mint Kelemen, a két ág közti jogegyenlőtlenséggel kapcsolatban tárgyalja a negyed²⁹, mely szerinte »nem örökség«, de »az örökség természetével bír némelyekben«. —

Wenzel Gusztáv álláspontja az, hogy a leánynegyed »az örökösödés különös neme, nemcsak történeti előzményeinél fogva, hanem azért is, mert fiágbeliek rendes örökösödése esetén kívül nem is képzelhető«. Ezért azután az örökösödési jog cím alatt foglalkozik vele, mint a »különös örökösödés« egyik nemével.³⁰

Dózsa Elek Georchöt követi abban, hogy ő is az örökség terheiről szóló részben tárgyalja a quartalitiumot.³¹ Arra a kérdésre, hogy mikor követelhetik a leányok negyedüket, azt feleli, hogy »csaknem uralkodóvá lett azon vélemény, mely szerint a... negyed leányokat illető örökség, s ennél fogva akkor követeltethetik csupán, midőn az atya s illetőleg az anya halálával a fivérekkel illető jószágokra nézve megnyílik az örökösödés«. Megengedi ugyan, hogy a leánynegyed hasonlít az örökséghez, de mivel a HK. I. 30. 8. és 89. szerint az apa fizeti a negyed³², ezek »felteszik annak lehetőségét, hogy a negyed leányaik által tőlük élőkben s ennél fogva a vagyonaikbani örökösödés

²⁷ Principia juris civilis Hungarici I., Pestini, 1829. 283—4. — A közigazság törvénye Magyarhonban I., Budán, 1845. 493—4.

²⁸ Honnyi törvény II. 1., Pozsony, 1806. 176.

²⁹ Kövy-Fogarassy, Magyar közpolgári törvénytudomány elemei. Pest, 1847. 123.

³⁰ A magyar és erdélyi magánjog rendszere II., Buda, 1864. 266—7.

³¹ Erdélyi jogtudomány II., Kolozsvár, 1861. 426.

megnyílása előtt követeltethessék«, — vagyis a férjhez ment s önjogúvá lett leány, szerinte, követelheti a negyedét.

Ha már most össze akarjuk foglalni az eddig mondottakat, kétségtelen, hogy a középkor jogi szemléletében öröklésjogi jellegű intézményként szerepelt a leánynegyed, de természetesen annak az örökjognak megfelelően, amelyről az akkori vagyonjog speciális jellege folytán szó lehetett. Ennek az öröklési jognak alapján tulajdonképp örökösök, *heredes*, egyedül a fiúk voltak, akik az ősi s az adományos jószágban örökölhettek. Igaz, hogy — mint láttuk — a családi vagyonhoz, hasonlóképp *iure geniturae*, a leányoknak is volt joguk, de ez lényegesen más volt, mint a fiúké. Azoknak magukhoz az ingatlanokhoz joguk nem volt, csak negyedrészüket értéke illette meg őket. A nemzetség, a *genus, generatio*, zárt köteléket alkotott, s mindenki, aki nem tartozott bele, tagjaira nézve *extraneus* volt. Érdekes ez a kifejezés, amely szemléletesen fejezi ki a nemzetség zárt körét.³² Ebben *iure geniturae* bennfoglaltattak a leányok is, de az ősi birtokot illetőleg mégis kívülállóknak tekintettek, amit a legvilágosabban az mutat, hogy míg a fiúkra nézve az örökösödés megnyílása az ősi egyenlő volt a megszerzéssel, és semmiféle elfoglalási aktusra szükségük nem volt, addig a leányok csak *per acquisitionem*, külön elfoglalási aktus, a beiktatás által veszik át a negyedüket abban az esetben, ha azt természetben kellett nekik kiadni!³³ Talán így fejez-

³² 1293-i oklevélben olvassuk a »de generatione sua« kifejezéssel szembeállítva a »nobiles extranei«-t (Zichy-okmt. I., 80.); — 1254. ... »cuiusque de cognatis suis vel cognatis mariti sui prenotati et non extraneis«... (Hazai okmt. VI., 80.); — 1296:36. »In possessiones nobilium... non possit introire extraneus ratione dotis aut ratione quartae filiiabus debita. Sed heredes decedentium vel proximiores de generatione sua redimant eas«...; stb.

³³ Pl. 1356. Zichy-okmt. III., 16.; 1364. MODL. 5331.; 1369. VII. 14. N. Múz. lev.; 1370. Zichy-okmt. III., 392.; 1404. Temesm. oklev. 338.; 1449. Károlyi-oklev. II., 269.

hetnök ezt ki, hogy magát a negyedjogot, a csak fiági javak negyedének értékét illetőleg szükségképi örökösök voltak, de magával a birtokkal szemben csak *voluntarius* és *extraneus heres*-ek.

Ezért áll annyira az előtérben ez intézmény dologi jogi jellege, ezért használja Verböczi a *ius possessionarium* megjelölést, amely azonban egyáltalán nem zárja ki öröklésjogi természetét. De ha valaki szó szerint ragaszkodni akar ehhez a felfogáshoz, annak is ki kell domborítania a negyed öröklésjogi jellegét: *öröklésjogi jellegű vagyonjognak* definiálva, mint ahogyan Kolosváry Bálint az özvegyi jogra vonatkozólag tette.³⁴

Egy pillanatra sem szabad természetesen szem elől téveszteni, amikor ezekkel a kérdésekkel foglalkozunk, hogy ezt a jogintézményt is maga az élet termelte ki, nem keresve azt, hogy hogyan illik bele valamiféle jogrendszer kereteibe, hanem csak azt, hogy céljának a legjobban megfeleljen. De kétségtelen az is másfelől, hogy rá van nyomva a bélyege annak, hogy miféle jogi gondolkodás hozta azt létre. A cél az volt, hogy az apa, a családi vagyon birtokosa *halála után* a leányokat is részesítse valamiképp abban. Ez a momentum mindenesetre az öröklésjogi jelleget hozza az előtérbe, mert nem a vér- és vagyonközösségből való kiválás időpontja volt a döntő, hiszen, mint láttuk, a leányok férjhezmenetelükkor nem követelheték negyedüket, hanem csak az apa halála után.

Említettük a lengyel *posag*-ot, amelyet a leányok szintén csak az apa halála után kaptak meg, de csak akkor, ha már férjnél voltak; addig ugyanis az eltartásuk terhelte a családi vagyont. Ezt az intézményt Dąbkowski jogtörténetében a családjogban(!) tárgyalja, még pedig a házassági vagyonjog keretében, — tárgyalását így vezetve be: a *posag* a leányok örökrésze!³⁵

Hajnik Imre a leányok korlátolt örökösödéséről beszél

³⁴ A magyar magánjog tankönyve II³, 661.

³⁵ I. m. I., 387.

a leánynegyeddel kapcsolatban;³⁶ — Timon Ákos szerint³⁷ a leányoknak ezt az *öröklési igényét* az ősi vagyon negyedrészté az Aranybulla biztosította először; — Illés József pedig úgy látja, hogy »a negyedjog a mai kötelesrészhez hasonló *örökrésze* a leánynak«. ³⁸ Kelemen László, aki legutoljára foglalkozott a quartával, tanulmánya egyik helyén leszögezi, hogy »habár alakilag a quarta is a törvényes öröklés körébe tartozik, az a rendes örökjogtól nemcsak az osztály kulcsára nézve, hanem tartalmilag is lényegesen különbözik«, — egy más helyen viszont kiemeli, hogy »bármily sajátos legyen is a negyedjog tartalma, a tudomány a quartát nem rekesztheti ki a törvényes öröklés köréből, hiszen a lényege kétségtelenül oda-
utalja«. ³⁹

Kolosváry Bálint a különleges (*singularis*) öröklés egyik esetének tekinti a negyedet;⁴⁰ de ha most még közelebb akarunk lényegéhez hozzáférközni, akkor azt kell mondanunk, hogy a kötelesrészhez hasonlít az nagyon. Kitionich volt az első, aki így látta a quarta jogi természetét, mert a *nota infidelitas*-ról szólva s ezt a római jog *nota infidelitas*-ával hasonlítva össze, ezt írja: »Filiae tamen accipiunt *falcidiam* in bonis maternis, quod fere tantundem est atque apud nos quarta puellaris de bonis paternis« (c. 9. q. 14. § 6.). Kelemen Imre a sorban a következő régi jogászaink közt, aki e hasonlóságra utal,⁴¹ — az újabbak között pedig Grosschmid Béni⁴² s, mint említettük, Illés József.

³⁶ Magyar alkotmány- és jogtörténelem I., Pest, 1872. 326.

³⁷ Magyar alkotmány- és jogtörténet⁵. Budapest, 1917. 377.

³⁸ A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. Budapest, 1904. 33.

³⁹ A leánynegyed: Acta litt. ac scient. reg. univ. Francisco-Josephinae. Sectio: Juridico-politica. Szeged, 1926. I., 209.

⁴⁰ A magyar magánjog tankönyve II³, 608.

⁴¹ ... »initio consuetudine solum, fortassis imitatione Juris Civilis Romani, quod etiam filiabus legitimam tribuit« (I. m. III., 195.).

⁴² Az Aranybulla 4-ik cikkével kapcsolatban: „... mit találunk ebben a cikkelyben ...? Nyilvánvalóan: a régi római *Quarta debita*-nak kötelesrészül megállapítását a fileszármazók hátrahagyása nélkül elhalt nemesember hátramaradt leánygyermeké javára“. (Magánjogi előadások. Jogszabálytan. Bpest, 1905. 540.)

A leánynegyed fogalmában ugyanis megvan a hányadszerűség, a csorbíthatatlanság, vagyis hogy e jogukat az örökhagyónak semmiféle intézkedése nem csorbíthatta, s örökösödést jelentett ez számukra az örökhagyó esetleges akarata ellenére is, s végül megtaláljuk benne a kötelesrész fogalmának azt a konstitutív elemét is, hogy természetben nem volt követelhető.

A normandiai coutume-ök öröklési joga is teljes mértékben érvényesítette a fiúk előjogait, kiváltságait s egészen kizárta az öröklésből a leányokat, akikről az ú. n. *mariage avenant* intézményével gondoskodott. Ez a *légitime*-hez, a kötelesrészhez hasonlít, s szigorúan véve nem is mondható a normandiai nők öröklési jogának, de a francia jogtörténészek mégis az öröklési jogban tárgyalják; így *Viollet* is, aki pedig hangsúlyozza, hogy Normandiában a nőt nem tekintették tulajdonképeni örökösnek, hanem csak hagyatéki hitelezőnek (*seulement comme créancière d'une partie de la succession*), — pedig maguk a régi normandiai jogtudósok a *légitime* megjelölést használják, ha erről beszélnek.⁴³

Az, hogy még ma is vitás, vajjon a kötelesrészes örökös-e vagy hagyatéki hitelező, mint *Viollet* is írja, nem akadály, mert mi a negyednek és a kötelesrésznek nem az azonosságát vitatjuk, csak a kettő közti hasonlóságot emeljük ki, amely közelebb visz bennünket a leánynegyed megismeréséhez. Fontos persze annak a szem előtt tartása, hogy míg a római jogban a kötelesrész a hagyományrendelés korlátozása céljából jött létre, s ma is ez a célja, — addig régi jogunkban ép a végrendelkezés hiányát volt hivatva pótolni!

A leányok régi jogunkban *ex lege heredes* voltak a kötelesrész, a fiági javak negyedének erejéig.

⁴³ *Viollet P.*, Histoire du droit civil français³. Paris, 1905, 883. — *Brissaud J.*, Manuel d'histoire du droit privé. Paris. 1908. 594., 557.

II.

A természetben kihasított leánynegyed jogi következményei.

A negyed lényegéből folyt, hogy az csak pénzbeli követelés lehetett, mert az ősiből vagy a csupán fiágra szóló adományos javakból a leányok természetben, *iure perpetuo* semmit sem kaphattak. Hogy találunk néha kivételre, az nem rontja le e szokásjogi szabály általános érvényét, mert ilyen esetekben mindig a királyi kegynek megnyilvánulásával állunk szemben, amely pedig, tudjuk, áttörhetette az *approbata consuetudo* korlátait is.¹ Nagy Lajos pl. több alkalommal megengedte azt, hogy a leányok ne pénzben, hanem természetben kapják ki a negyedüket, ez azonban mindig csak *de regia liberalitate, pietate et gratia speciali* történt,² s egyik oklevelében ép ő hangsúlyozza, hogy *regni nostri approbata consuetudine nullus nobilium et possessionatorum hominum quartam puellarem cum possessionibus absque regio consensu suis filiabus dare valeat et assignare, sed solummodo pecuniaria satisfactio impendatur pro eadem*.³

Természetesen semmi akadályja sem volt annak, hogy valaki, aki negyed kifizetésére volt kötelezve, birtokot adjon quarta fejében, de ez csak vásárolt jószágja lehetett, olyan, amellyel szabadon rendelkezhetett; — ha pedig az ősi egy részét adta ki, ilyen esetben a legközelebbi rokonnak magától értetődőleg megvolt mindenkor a megváltási joguk, amint azt már az 1290:36. tc. is hangsúlyozta: *Item in possessiones nobilium... non possit introire extraneus ratione dotis aut ratione quarte filialis debite, sed heredes decedentium vel proximiores de generatione sua redimant eas secundum extimationem iustam*

¹ *Holub J.*, A fiúsításról: Klebelsberg-Emlékkönyv 312. — *Váczy P.*: Minerva XI., (1932.), 136.

² *Holub J.*: Turul XLII., (1928.), 112.

³ Békésmegyei oklevéltár. Budapest, 1877. 13.

regni nostri consuetam». Ha pedig valaki királyi consensust szerzett ily irányú rendelkezéséhez, akkor már tulajdonkép adományozásról volt szó.

Volt azonban egy eset, amikor a leány számára természetben kellett kihasítani a negyedét, *iure perpetuo*, és pedig akkor, ha az illetékesek beleegyezésével nem nemeshez ment nőül.⁴ Első okleveles adataink ugyan csak a XIV. század derekától kezdve vannak erre vonatkozólag,⁵ de ezek már mint régi szokásról beszélnek róla.⁶

Az első pillanatban hajlandók volnánk arra gondolni, hogy a nemes nők jobb vagyoni helyzetét akarták így az ilyen házasság esetére biztosítani. Kétségtelenül szerepe lehetett itt ennek a meggondolásnak is,⁷ — de nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy ami pl. a nagyszámú egytelkes vagy törpebirtokos nemesnek az életformáját s gazdasági helyzetét illeti, — már pedig a legtöbb ily házasságot az ilyen családokból való leányok kötötték, — az nem sokban különbözött a jobbágyétól, sőt a jobb módú jobbágyé vagy városi polgáré alatt maradt, úgyhogy anyagi emelkedést gyakran inkább a nemes leányra jelentett az ilyen házasság.⁸ Nagyon kis terjedelmű ősi jószág esetében a természetben kikapott negyed nem is sokat számíthatott, hiszen tudunk oly esetről, hogy amikor a négy nővér közül az egyiket megillető quartát három leányának természetben kellett volna kiadni, azok inkább eladták azt atyafiaiknak, mert nem tudtak volna mit csinálni az anyyira kis darabka földdel.⁹

⁴ 1435:20., 1486:26., 1492:63., HK. I., 29., Quadrip. II., 75.
⁵ 1346. Hazai okmt. I., 192.; 1351. XII. 21. N. Múz. lev.; 1356. Zichy-okmt. III., 16.; stb.

⁶ „regni consuetudine requirente ymo et sacrorum canonum sanctione exposcente” (1346.). — Valaki 1364-ben a nagyanyja (!) negyedét követelte ez alapon természetben. (Zichy-okmt. III., 388.)

⁷ „ne ipsa post decessum patris sui, hereditate paterna destituta, sub tectis latitare cogatur alienis”, olvassuk a fiúsító oklevelekben (Holub, i. h. 312.).

⁸ 1437. „dicte nobiles domine non ad viros nobiles, sed necessitate expulse ad ignobiles et advenas . . . tradite extitissent” (Máriássy-cs. lev. N. Múz.).

⁹ „propter sui parvitatem possidere et bono modo uti et possidere non valerent” (Palásthy P., A Palásthyak. I., Bpest, 1890. 254.)

Sokkal valószínűbbnek látszik így, hogy ezzel inkább azt a mély szakadékot akarták áthidalni, amely a *nobilis*, *possessionatus* és másfelől az *ignobilis*, *impossessionatus*, *rusticus*, *advena*, *hospes*, *homo popularis* között — ahogyan a nem nemeseket nevezték — jogi tekintetben tátongott, s a nem nemessel oly szoros viszonyba került nemes nő státusát alátámasztani.

Ismerve azonban a családvagyon megtartásának szigorú elvét, megérthetjük, hogy mivel ősiról volt szó, lett legyen az bármily kis darabka, korlátozásokat szabtak az ilyen vegyes házasságok elé. Nem a leányok tetszésére volt az teljesen bízva, hanem az apának, illetve a fivéreknél a beleegyezése is szükséges volt hozzá. Ha ezek engedélye nélkül ment a leány nem nemeshez férjhez, elvesztette azt a jogát, hogy a negyedét természetben követelhesse.¹⁰

¹⁰ Verbőczy a *Hármaskönyv* I. R. 29. c. 7–8 §-ában, a magszakadással kapcsolatban beszél erről, s azt mondja, hogy a nem nemeshez férjhez ment leány csak az esetben kapja meg negyedét, „si ipsa de voluntate et consensu fratrum seu consanguineorum suorum in quos post ipsius matrimonium huiusmodi iura seu quartalia reverti et redundare debeant, homini, ut praefertur, impossessionato nupserit”. E cím bevezetésében megmondja, hogy amit itt előad, azt egy törvényünkől veszi, bár az az ország régi szokásjogával több pontban ellentétben látszik. A következő, 30. címben azután ezt részletesen meg is magyarázza a bennünket most foglalkoztató kérdést illetőleg, még pedig a következőképen: a nemes leánynak nem nemessel kötendő házasságához nem azoknak a beleegyezése szükséges, akikre az ő negyedjoguknak háramolniuk kell, hanem atyjuknak vagy fivéreiknek a hozzájárulása, akik t. i. az ilyen negyedét kifizetni kötelesek (8. §.).

Ugyanezt olvassuk az 1435:20. t.-c.-ben is, de a Hármaskönyv forrása nem ez volt, hanem az 1492:62. t.-c. 8. §-a, amellyel szó szerint megegyezik. Azért érdekes ez, mert az 1486-i nagy törvény is részletesen foglalkozik a magszakadással kapcsolatban e kérdésekkel, s ott egészen mást olvasunk, azt t. i., hogy az ilyen házassághoz az apa vagy a fivéreik beleegyezése volt szükséges (26. t.-c. 11. §.). — Ebből egyfelől azt látjuk, hogy az 1492-i törvény megalkotásánál figyelmen kívül hagyták Mátyás nagy törvénykönyvét, másfelől pedig hogy Verbőczy figyelmét nem kerülte el az a körülmény, hogy micsoda nagy veszedelmet rejt magában az említett rendelkezés, mely szerint attól függne az ilyen házasság, aki anyagilag a legközelebből van érdekelve,

Az ilyen házassággal kapcsolatban felmerül az a fontos kérdés, hogy milyen hatással volt a nemes nő státusára a természetben kikapott negyed s mit jelentett az ilyen nő urára és gyermekeire nézve?

A lengyel és litván jog szerint s bizonyos esetekben a cseh jog szerint is ilyen házasság folytán a nő elvesztette nemességét, — míg nálunk a nemes nő jogállapotát lényegében nem érintette a nem nemessel kötött házassága. Hogyan magyarázzuk tehát egyes emlékeinknek ezzel a megállapítással ellentétesnek látszó kifejezéseit? Ha szó szerint vesszük, azt kell belőlük következtetnünk, hogy az ilyen házasság megfosztotta a nőt nemességétől, pedig tudjuk, hogy ez nem következett be. Egy 1392-ből való oklevelünk pl. így okolja meg az ilyen nő quartájának természetben való kiadását: *«ne... filia eiusdem... perpetuam luat ignobilitatis¹¹ ignominiam»*, — s hasonlóan olvasunk az egri szentszéknél egy 1437-i ítéletében is: *«ne nobiles dominas ignobilibus associatas... cum*

s akinél a rokoni szeretet, megértés már nem érvényesülhet oly erővel, mint az apánál vagy a fivéreknél. Ugyanazt a gondolatot érvényesítette, mint amelynek a francia jogszokás a gyámságnál szerzett érvényt, így formulázva meg azt: *ne deit mie garder l'angel, qui deit en avoir la pel.*

Érdekes, hogy a *Quadripartitum* (II. R. 75. c.) szerint 24 éves kora után a leánynak már nem volt szüksége az atya vagy a testvérek beleegyezéséhez az ilyen házassághoz, s ha azok akarata ellenére ment is férjhez nem nemeshez, a negyedét természetben kellett neki kiadni. Ez azonban csak az átdolgozók betoldása volt, s nem olyan szokásjogi szabály, amely a Hármaskönyvből kimaradt. [Ifj. dr. Viczián István, A Quadripartitum eltérései a Trip.-tól a nemesi magánjogban. É. n. (Illés Szeminárium kiadványai. 2. sz.) 80. lapon azt írja, hogy „e szabály alól, nevezetesen, hogy a quartát pénzben kell fizetni, a Qu. megemlíti egy kivételt megállapító szabályt (A Tr. nem)”. Ez így nem helyes, mert a Tr. az I. 29-ben szól erről, amit Viczián is megemlít (30. l.). Erre mutat a 24. év, mint korhatár, holott tudjuk, hogy a nők a teljes kort, a perfecta aetas-t már 16. életévükkel elérték, s náluk a 24. életév nem játszott különösebb jogi szerepet (Holub: Századok LV—LVI. [1921—1922.], 45.), mert *sui iuris*-okká csak a házassággal lettek (HK. I. R. 51. és 112. c.).

¹¹ MODL. 7816.

*suis heredibus ignobilitari et degenerari contineretur.*¹² Érdekes, hogy hasonló módon beszél az 1486:26. tc. 11. §-a is, mely szerint a hozzátartozói engedélyével nem nemeshez férjhezment leány *«in quarta illa puellari per ipsum patrem aut fratrem nobilitari et provideri debeat; si vero sine consensu et voluntate patris aut fratris id fecerit, in portione sua puellari non nobilitetur, sed tantum pecuniaria solutione eidem satisfacere debeat»*. Ezek a kifejezések nemcsak azt bizonyítják, amit már fentebb említettünk, hogy t. i. a nemes nő státusának megóvása, biztosítása volt inkább ennek a szokásjogi szabálynak az alapja és célja, semmint az anyagi istápolása, hanem arra is következtetni engednek, hogy az ilyen házasság folytán tulajdonképpen igenis elvesztette nemességét, de a negyednek természetben való kiadása, tehát nemesi jószágnak a birtokbavétele rögtön vissza is állította azt. Vagy legalább is így bontható fel jogilag két tényre az ilyen eset, amelyek azonban a valóságban nem voltak megkülönböztethetők, hacsak a beiktatást nem vesszük a nemesi jogok helyreállítását előidéző jogi ténynek. A negyedet ugyanis *ex lege* kellett természetben megkapniok, s úgy tekintették, mintha már a házasságkötés pillanatában megkapták volna.

Érdekes azonban, hogy a nemes nő státusára ez a különleges helyzete mégis hátrányosan érezte hatását. Az újabb időkben van ugyan csak kéznél két adatunk erre vonatkozólag, de ezek is elégségesek ennek igazolására. Nógrád megye 1701-ben alkotott statutumában kimondotta, hogy a jobbágyokhoz nőül ment, jobbágyházban lakó nemes nők, akiknek reális jószágai nincsenek, hanem valamely helység bíráinak joghatósága alá tartoznak, *mandatum compulsorium* nélkül kötelesek esküt tenni.¹³ Győr megye egy 1716-i statútuma még érdekesebb, mert e szerint ha egy nem nemeshez nőül ment nemes nőre az uráról annyi vagyon maradt, hogy abból eltarthatja magát,

¹² Máriássy-cs. lev. N. Múz.

¹³ Kolosvári-Ovári, A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye IV/1., 586.

akkor, mivel az ura nevét viseli, az ő törvényszékének illetékessége alá is tartozik; ha azonban az ura nem hagyott hátra ilyen vagyont, vagy pedig az apai házból hozott pénzen megváltotta azt, akkor atyjának törvényszéke, vagyis a nemesi törvényszék elé tartozik.¹⁴

Ami már most a férj státusát illeti, ezen a nemes nővel kötött házassága lényegében nem változtatott, nem nemes maradt,¹⁵ pedig a feleségének birtokban kiadott negyedet ő is megkapta, amint ezt gyakran ki is emelik,¹⁶ — sőt abba őt szintén beiktatták.¹⁷ Egészen rendkívüli eset ez régi jogunkban: nem nemesnek nemesi jószágba való beiktatása!

Ez azonban nem volt egyenértékű a királyi adomány-nyal, s így a beiktatás ténye nem tette nemessé az illetőt. Ezért aztán nem szabad szó szerint értelmeznünk okleveles emlékeink olyan kifejezéseit, hogy ilyen esetekben a férj nemessé lett. Egy 1462-i oklevelünkben pl. azt olvassuk, hogy egy nemes apa egy szegedi polgárhoz adva nőül leányát, egyik birtokát a vejére ruházta »tam in eiusdem nobilitatis perfectionem et sincere filialis adoptionis dilectionem, tum etenim pro 40 florenis«; — de egyrészt az apa birtokadományozása nem nemesíthetett, másrészt pedig az örökbefogadás is csak akkor volt joghatályos, ha az királyi consensussal történt.¹⁸ Különben nem olvas-

¹⁴ ... „tunc similis persona nomen mariti gerens eius quoque forum, nempe civile sequatur; e contra vero ... forum patris sui, nempe nobile sequatur“ (U. o. V/1., 313.).

¹⁵ Ehhez külön nemesítésre volt szükség. Pl. 1634. VII. 10. Bécs, II. Ferdinánd megnemesíti agilis Bersek Lőrincet (Ernst-Múzeum gyűjteménye).

¹⁶ 1390. ... „et per eam marito suo ac utriusque sexus heredibus“ ... (Fejér, CD. X/3. 109. — N. Múz. lev.); — 1422. ... „et per consequens Laurentio, marito dicte domine Elizabeth ... dedisset, assignasset et contulisset iure perpetuo et irrevocabili tenendam, possidendam“ ... (Károlyi-oklev. II., 270.).

¹⁷ Pl. 1369. VII. 14. N. Múz. lev.

¹⁸ Magy. Tört. Tár VI., 44. — Tévesen következtette tehát ebből Wenzel (i. m. II., 266—8.) azt, hogy „a Werbőczy előtti időben ez a leány férjére nézve a testvérré fogadásnak egy neme volt“. — Ily értelemben kell helyreigazítanunk Mátyusz Elemér-

nánk arról, hogy Nagy Lajos 1381-ben a gyermektelenül elhalt nemes Szerbecsei Dorottya jószágait a férjének, Cseh Jakabnak adományozta és őt megnemesítette.¹⁹

Az ilyen házasságok nem voltak ritkák. Okleveles emlékeinkben aránylag nagyon sűrűn találkozunk a quartának az említett ok miatt természetben történt kiadásával,²⁰ — s ezt bizonyítja pl. az is, hogy amikor a nádor Zalában 1408-ban bírósági közgyűlést tartott az elszaporodott gonosztevők ellen, a kb. 150 levelesített, proskribált között 25 nemes mellett 12 olyan nem nemessel találkozunk, akiknek a feleségük nemes asszony volt. Érdekes, hogy ezeket a következőképp jelölték meg: *post uxorem suam nobilem, post nobilem dominam coniugem suam nobilem*,²¹ ami annyit jelent, hogy a feleségük révén szerepeltek nemeseikként.²² Ezek természetesen nevüket is feleségük birtoka után kapták.²³

Ha a nemes feleség elhalt, a gyámságot a gyermekek s az anyai jogon rájuk szállt, tehát nemesi jószágok felett is a nem nemes apa gyakorolta s csak akkor vesztette azt el, ha újból megnősült s a gyámgyermeknek anyjukról rájuk maradt vagyonát pazarolni kezdte (HK. I. R. 113. c.).

Az ilyen vegyes házasságból született gyermekek természetesen nem voltak nemesek, mert a Hármaskönyv szerint »illi, qui ex nobili duntaxat matre

nek is azt a megjegyzését (Turóc m. kialakulása. Bpest, 1922. 142.), hogy „a régi magyar társadalmi élet minden kasztszerűségét nélkülöző voltának egyik — kellően ki nem emelt — jellemző vonása, hogy a nemes leányának jobbágysorsban levő férje a leánynegyed alapján nemes lett“. Az 1452-i oklevél, amelyre hivatkozik, s amelyet szívessege folytán láthattam, erről nem beszél.

¹⁹ Motesiczky-cs. lev. N. Múz.

²⁰ Lásd még pl. Mátyusz E.: Századok LXIII—LXIV., 831.; Fekete Nagy A., A Szepesség kialakulása. Bpest, 1934. 315—6. — 1687: 18. t.-c. bev.

²¹ Zalam. oklev. II., 336—40.

²² A *post* ilyen jelentésére l. pl.: 1450. ... „ipse Georgius Groff *post* ipsam dominam consortem suam in ipsa bona subintrasset“ (Sopronm. oklev. II., 350.).

²³ Sztáray-oklev. I., 212., 337.

et rustico patre sunt propagati, veri nobiles non dicuntur» (I. 7.),²⁴ — azt az egy esetet kivéve, ha az anya fiúsította. Így azután itt sem szabad szó szerint értelmeznünk egy 1346-i oklevelünknek azt a kijelentését, hogy azért adják ki természetben a negyedet, »ne heredes, quos propagatio nobilitatis in lucem produxit, degeneres efficiuntur, sed ut ipsa nobilitas super heredes nobilium puellarum seu dominarum ignobili coniugio copulatarum semper persistere valeat».²⁵ Érdekes, hogy hasonló megokolással adta ki 1352-ben két fivér édesanyjuk hitbérét nem nemes apától született mostohatestvéreiknek: »ne iidem pueri ex matre eorum procreati ab homine impossessionato ignobiles censeantur».²⁶

Az anya nemesi jószága átszállt nem nemes gyermekeire is.²⁷ Kétségtelen, hogy az ilyen házasságból született gyermekeknek s azok leszármazóinak jogi, gazdasági és társadalmi helyzete más volt, mint a jobbágyoké. A középkorból, sajnos, nincs elég emlékün, hogy ezt részleteiben világosabban meg tudnók állapítani, de az újkori anyag bizonyára értékes felvilágosításokkal szolgálna erre vonatkozólag. 1526 előtt nem találtam nyomát, s a Hármaskönyvben sem olvassuk, de már a XVI.

²⁴ Tévesen írja tehát Wenzel (i. m. i. h.), hogy az ilyen házasságból született gyermekek nemesek voltak; — hasonlóképp Timon is, aki a leánynegyednek természetben való kiadását a fiúsítás egy különös nemének tartja az 1486:26. idézett helye alapján (i. m. 570.). Ugyanő azonban pár sorral alább azt írja, hogy az ilyen házasságból született gyermekek nem lehettek nemesek, hanem apjuk rendi állását osztozták.

²⁵ Hazai okmt. I., 192.

²⁶ Anjoukori okmt. V., 607.

²⁷ 1346. ... „decrevimus iudicantes, ut quarta puellaris predictae domine Agnetis ... eadem domine et filiis suis in possessionibus ... plene persolvatur et integre“. (Hazai okmt. I., 193.); 1364. MODL. 5331.; 1386. MODL. 8411.; 1391. Sztáray-oklevt. I., 503. — „Cum non deessent nonnulli accolae huius regni, suis quidem in personis, dictante titulo 7. partis 1. decreti tripartiti, quamvis ignobiles, ex matris tamen nobilis, viro seu marito ruralis conditionis in nuptum traditae lumbis descendentes, nobilitariumque fundorum et bonorum actualis successoriae possessionis consortes“... (1687:18. t.-c.).

század derekán feltűnik külön nevük is, az *agilis*. Nem kutattam utána rendszeresebben, de mivel az első adatokra a XVI. század derekán találtam, valószínűnek vehetjük, hogy ez idő tájt kezdett használatba jönni s hamarosan általános is lett.²⁸

A szó eredetére talán a következő két adat adhat felvilágosítást. 1560-ban a zalai konvent előtt »*agilis* Gregorius, filius et *honestus* puella Margaretha, filia *agilis* quondam Johannis Lazlo de Forynthoshaza ex *honestus* muliere Sophia, alias consorte sua progeniti» forintosházai kúriájukat — ipsos iure paterno concernentem — eladják »*agili* Joanni Kowach in praesidio Kapornak *militi stipendiario* necnon *honestae* mulieri, Helenae Fabyan, consorti» 16 magyar forintért;²⁹ — ugyanezen évben Palásthy Tamás panaszt emelt az országbíró előtt, hogy a kékkői sáfár, Siráky Ferenc, »*missis agilibus* Petro Becskey *capitaneo*, Antonio Sebik... *stipendiariis* in arce Kékkő» elvitette a daesolányi plébános pincéjéből az ő borát.³⁰ E két adat alapján is már arra gondolhatunk, hogy vajjon nem az új várrendszerrel kapcsolatban megszorodott várőrségek nem nemes tagjait jelölték-e meg eredetileg ezzel a névvel, kiemelve így őket a jobbágyok, a pórok — *providus*-ok — közül, s ez a név azután alkalmasnak látszott a nemes anyától és nem nemes apától született gyermekek megjelölésére is.³¹

²⁸ »*Libertini nobiles uxores habentes, qui in iure nostro Agiles compellantur*... (Kubinyi-Csaplovics, Enchiridion lexicis iuris... Hungariae. Posenii, 1810. 425.). — »*Ultimam classem personarum sui iuris constituunt libertini seu agiles*... (Kelemen i. m. II., 300.). — »De vannak egyéb szabad emberek is, akik nemtelenek ugyan, de nem jobbágyok, se nem szabad községnek tagjai, deakul *libertini* és *agiles* (i. e. *quibus ubicunque agere licet*), magyarul csak *szabadok* vagy *szabadosok*« (Frank i. m. I., 125.).

²⁹ Zalavári ap. lev. Prot. A., 235.

³⁰ Palásthy Pál, A Palásthyak II., 1891. 74.

³¹ Úgy látszik, magyar nevük nem volt, mert pl. egy 1613-i tanúkihallgatásnál ezt olvassuk: »Vitaris Benedek, *agilis*, pécheli, annorum 125, hiti után azt vallja, hogy... (Pannonhalmi rendtört. X., 744.), — és *agilis* Hobár György 1821-i fasslójának ma-

Ami az ilyen házasságban élő nem nemes férj és gyermekei jogállását illeti, ezek, mint láttuk, nemesek nem lettek, de nem ok nélkül hangsúlyozta annyira azt Verbőczy, hogy »*veri nobiles non dicuntur*«, mert a nemesi jószág azért sok előnyt jelentett rájuk nézve.³²

Mint láttuk, a férj is és a gyermekek is ezek maradékai is bírhatták a nemes feleség, illetve anya jószágát,³³ de szerzésre vagy visszaszerzésre már képtelenek voltak,³⁴ s még olyan anyai ősi javak örökségéért sem perelhettek, amelyek mindkét ágot megillették, »*quia ignobilibus ad primitivum iurium possessoriorum acquisitionem actio non competit*! S csak az esetben illette meg őket a keresetindítási jog, ha olyan jószágok visszaszerzésére indítottak pert, amelyek nekik vagy ősöknek osztály útján jutottak, s így jogi vélelem alapján az illető nem nemeseket az ilyen anyai jusszon őket megillető jószágok birtokosainak kellett tartani, akik tulajdonkép csupán a zálogot akarták visszaszerezni.³⁵

gyar szövegében is, amelyet a zalavári konvent előtt tett, mindig az *agilis* szót olvassuk (Zalavári ap. lev. Prot. EE., 547.). — A Törvénytudományi Műszótárban (2. kiad. Pest, 1847. 18.) a nemes, félnemes, nemesjószágú, szabados magyar megfelelőit találjuk. — Valahol a magyar „gyorsalkodó” kifejezéssel is találkoztam, de nem jegyeztem fel, s így most nem tudom megállapítani, hogy hol.

³² Lásd pl. a Fogaras vidék constitutiója XXI. titulusa 8. ártikulusát: »*Si nobilis fillam suam alicui servitori in matrimonium elocaverit, et ad proprium haereditarium fundum nobilitatem considerare fecerit eundem, neque erga hunc rusticus index quidquam iuris habeat, sed nobili iudici subsit ac secundum facultatem inter nobiles servitium praestet ac contribuat*» (Kolosvári-Óvári, i. m. I., 331.).

³³ 1687:18. t.-c. (L. 27. jzt.)

³⁴ »*Si actor contra eiusmodi ignobiles, qui bona iure materno avita tenent, ex incapacitate agat, dummodo hi condescendant suam ex nobili matre, bonaque eadem iure successionis in se devoluta esse doceant, ab impetitione absolvuntur, quia his velut ex materna successione tenentibus ius retentionis, adeoque ea in parte possessorii capacitatem articulus 18. 1687. indulget*» (Dec. 3. ad acquis. bon. ex incap. possess.). — Dec. 22. ad invalid. fass. ex praeiud.

³⁵ Dec. 59. divis. success. — Az 1836:13. t.-c. megadta minden nem nemesnek.

Ha az ilyen nemes feleséggel bíró s ennek nemesi jószágán élő pár hatalmaskodást követett el, nemesek módjára kellett perbe fogni és elmarasztalni és a végrehajtást feleségük javaiból teljesíteni.³⁶ Az 1687:18. tc. kiterjesztette ezt az ilyen házasságból született gyermekekre is, ami azt jelentette, hogy a Hármaskönyv II. R. 31. címe szerint ezeket 100 forintban kellett elmarasztalni. Ha azonban az ilyen földesúri hatalom alatt nem álló nem nemes valaki erőszakosan a jogából kivette, akkor a nemes alperest a jószág visszaadásán s a gyümölcsök és költségek visszatérítésén felül nem száz, hanem csak a nemtelenek homagiumában, azaz 40 forintban kellett elmarasztalni.³⁷

Ami az adózási kötelezettségüket illeti, XVI—XVII. századi törvényeink azt mutatják, hogy a libertinusok fizettek adót,³⁸ de ezek sehol sem beszélnek határozottan a szabadosok azon csoportjáról, akik az ilyen házasság révén lettek libertinusokká. A megyei statutumokból azt látjuk, hogy a gyakorlat e tekintetben nem volt egységes. Trencsén megye pl. 1713 március 6-án tartott közgyűlésében kimondotta, hogy ezeket az adózás szempontjából nemeseknek kell tekinteni,³⁹ — viszont Pest-Pilis-Solt megye 1737. augusztus 2-án tartott közgyűlésén oly értelemben határozott, hogy a nemes feleséggel bíró nem nemesek az adónak csak a felét fizetik; a gyermekeik azonban már póroknak tekintetvén, a teljes adót fizetik.⁴⁰ A férjnél tehát tekin-

³⁶ 1659:70. t.-c. — V. ö. Kolosvári-Óvári, i. m. IV/1. 358.

³⁷ Dec. 4. de caus. ad poen. viol.

³⁸ Pl. 1542:14. (pozs.), 27. (beszterceb.); 1543:16.; 1546:13.; 1554:4.; 1569:8.; 1574:3.; 1595:6.; stb. — »*Praediales etiam et libertini iuxta consuetudinem taxentur*» a szent korona őreinek a fizetésére; stb.

³⁹ »*Illos solum libertinos ad supportanda onera publica cum plebeis esse attrahendos, qui a suis dominis terrestribus praecise respectu fundi et personarum essent exempti; illi vero, qui nobilitaribus personis in uxorem ductis vel curias nobilitares vel alia bona immobilia possiderent, in iuribusque uxorum successionem haberent, minus erunt coetui ignobilium adscribendi, sed instar nobilium taxandi*». (Kolosvári-Óvári, i. m. IV/1. 615—6.).

⁴⁰ »*Respectu ignobilium uxores nobiles habentium et in fundis propriis uxorum residentium determinatur, ut iidem a facul-*

tetbe vették, hogy nemes felesége mentes az adó alól, de gyermekeiknél már nem. Ismét más álláspontot foglalt el Pozsony megye 1747. augusztusában tartott közgyűlésén, amikor kimondotta, hogy az ilyen férj s örökösei, akik hitvesi, illetve anyai nemesi jószágokat bírnak, tisztán a saját személyük és saját vagyonuk után fizetnek adót, a nemesi birtokuk után nem.⁴¹

Ez a helyzet a XIX. század elejéig nem változott, s Kelemen Imre szerint is: »Utrum ratione materno-nobilitarium bonorum libertini contributioni subiacendi sint, nec usus, nec principium idem ubique obtinet«. Nagyon kíváncsún tartaná, hogy e tekintetben mindenütt egyforma szabály érvényesüljön, mert néhol két szomszédos megyében teljesen ellentétes gyakorlat áll fenn, ami nagyon alkalmas a lelkek nyugalmának a megzavarására.⁴²

tatibus suis (excepta persona uxoris tamquam nobili) in medietate taxentur. Descendentes vero ex ignobili patre et nobili matre, fundos maternos possidentes tamquam personae iam rusticae ex integro taxabuntur". (Kolosvári-Óvári, i. m. IV/1. 802.).

⁴¹ „Ignobiles, nobiles uxores habentes aut talium successores, bona nobilitaria materno vel uxorio iure possidentes pure a persona, pecoribus et facultatibus propriis taxandi erunt, talismodi nobilitaria bona vero immunita manebant". (U. o. 831.).

⁴² I. m. II., 304–5.

III.

Csak a nemes leány kapott-e negyedet?

Ismerve a leánynegyed célját és rendeltetését, tulajdonképpen feleslegesnek is látszik felvetni ezt a kérdést, — annyira természetes ugyanis, hogy csak a nemes leányokat kellett kárpótolni azért, mert az országos nemesi jog bizonyos jószágok egyenlő örökléséből őket kizárta.¹

A nemes nőt viszont minden körülmény közt megillette ez a jog. Megillette a szerzetesrendbe lépett nemes nőt is, amit azért kell hangsúlyoznunk, mert az 1715:71. tc. szerint az apácák a szerzett javakból, ha csak szülők másképp nem rendelkeztek, nem kaptak semmit, az apai és anyai ősi javakból pedig »non plus quam ex rata eorundem portione provenientem decimalitatem«. Meg is okolja ezt azzal, hogy az apácák rendszerint rendjüknek szokták adni részüket, ami nyilvánvaló kára a törvényes utódoknak és a fiskusnak. A negyedről itt nincs szó, de egy kúriai döntvény már e törvényre hivatkozva mondja ki, hogy apácáknak negyed nem jár: »quartalitium vero filiae religionem amplectenti ideo non competit, quia art. 71. 1715. per expressum innuit, quod talis filia absolute nihil aliud petere possit, quam ex rata sua portione provenientem decimalitatem«.²

A középkori és későbbi törvényeink azonban azt mutatják, hogy az apácáknak voltak fekvő jószágaik,³ tehát

¹ Azért mondják 1453-ban „de quartis puellaribus ceu nobilibus" (Héderváry-oklev. I., 281.). — 1359-ben a fiúk tiltakoznak, hogy atyjuk és nagybátyjuk egy Margit nevű nőnek s férjének földet adtak negyed fejében, „cum tamen ipsa domina M. quartam filialem in eadem Z. habere non dinosceretur, quia filia cuiusdam hospitis et ignobilis P. nomine de H. esset et existeret, ymo eadem d. M. dicta nullum commune in facto possessionario cum ipsis haberet" (1359. I. 3. N. Múz. lev.). — Partikuláris jogainkat illetőleg lásd Holub J.: Klebelsberg-Emlékkönyv 307.

² Dec. 3. ad excis. quart.

³ 1518 (tolnai): 4., 1523: 41., 1525: 32., 1662: 5., 46. Az 1741: 63. is „sanctimoniales possessionatae"-ról beszél. — Hadiadót is fizettek: 1518: 5., 1521: 23.

kétségtelenül megkaptak a negyedüket is, amit különben a XIV. századból való oklevelekkel is bizonyíthatunk.

1326-ban Rozgonyi Anna, nyúlzigeti apáca, nyugtatja Rozgonyi Pétert és Lászlót, hogy kielégítették őt anyja hitbérét s az ő negyedét illetőleg, amelyekkel neki »de regni consuetudine« tartoztak, még pedig oly módon, hogy évente két márka ezüstöt adnak neki, halála után pedig a nagynénjének, aki szintén apáca volt.⁴ — 1358-ban Pozsegai Miklós leánya, nyúlzigeti apáca, Tordas birtokát, amelyet apja vásárolt neki, a kolostornak hagyta; kikötötte azonban, hogy ha nővére vagy más valaki a kolostort e miatt zaklatná vagy perrel támadná meg, akkor joga legyen kolostorának az őt megillető negyedet követelnie, ha azonban meghagyják ezt az említett birtok békés birtokában, akkor negyedét nővéreinek hagyja.⁵

A negyed tehát a nemes leánynak mindenképp kijárt, — s csak az a kérdés merülhet még fel ezzel kapcsolatban, hogy vajjon elveszthette-e ezt a jogát? Igen. Nőnek ugyanis hatalmaskodás miatt nem vették a fejét, hanem a részük-ről vagyoni elégtétellel érték be, ami azt jelentette, hogy nemcsak ingatlanaikat és ingóságait veszítették el, hanem hitbérüket és negyedüket is.⁶ Elveszthették azonban — úgy látszik — más okból is. A szlapon bán körösi közgyűlésén, 1369-ben, Fábián két lánya, Klára és Erzsébet, a negyedüket követelték fivérüktől. Ez azt felelte, hogy már kiadta azt néniüknek, Iprisnek, így Klára rajta követelje a részét, — Erzsébetnek pedig nem jár, »eo quod eadem de domo sua inhoneste se recipiendo virum recepisset adoptivum, ex

⁴ Anjoukori okmt. II., 236.

⁵ »extunc quartam suam filialem de omnibus possessionibus sui patris de iure provenire debentem predictum claustrum acquirendi ex parte ipsius sororis sue vel alicuius et ab eisdem recipiendi liberam haberet facultatem; si autem ipsum dictum claustrum non molestarent, extunc dictam quartam suam filialem eidem sorori sue vel alteri post suam mortem relaxasset« (Anjoukori okmt. VII., 58.).

⁶ Hajnik I., A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt. Bpest, 1899. 393—5. — HK. II. R. 43. c.

adiudicatione domini Stephani episcopi, condam eiusdem regni vicarii generalis non teneretur«. Erzsébet erre azt felelte, hogy ő »per nimiam angariam dicti Fyle, fratris sui, de domo eiusdem exire arcta fuisset, et sic ipsa marito tamen legitime adhesisset, circa quem et nunc matrimonialiter existeret«. Az ítélet úgy szólt, hogy Fyle adja ki nővéreinek vagy legalább is Erzsébetnek és Klárának a negyedét, még pedig birtokban, mert nem nemeshez mentek férjhez.⁷ Fyle tehát arra alapította nővére negyedkövetelési jogának elutasítását, hogy az nem törvényesen kelt egybe férjével, hanem csak úgy állt össze vele, s így tulajdonkép méltatlan lett arra, amint azt a szentszék ítélete is kimondotta. Úgy látszik azonban, hogy Erzsébet bebizonyította, hogy ő törvényes felesége urának, s így meg is kapta a negyedét.

Visszatérve tulajdonképeni tárgyunkra, annak, hogy azt a kérdést, vajjon csak a nemes leány kapott-e quartát, egyáltalán felvetjük, az az oka, hogy a Verböczi által is említett *veri nobiles* mellett találkoztunk középkori társadalmunkban olyan csoportokkal, amelyeknek tagjai nem voltak ugyan nemesek, de ezekhez sok tekintetben igen közel álltak!

Legelső sorban a *praedialisok*, az ú. n. egyházi nemeseket kell szemügyre vennünk.⁸ Ezeknél vigyáznunk kell arra, hogy praedialis lehetett nemes is, a nélkül, hogy ezzel megszűnt volna nemessége; ezeknek nemesi jogállásán tehát ez a viszony nem változtatott semmit, s az ilyen praedialis leánya megkapta atyja birtokaiból a negyedet. Kérdés azonban az, hogy a szorosabb értelemben vett praedialisok leányait is megillette-e. A felelet nem könnyű, mert az egyházi nemesek helyzete minden vonatkozásban még nincsen részletesen felkutatva és tisztázva.

Egy igen korai oklevelünk arról szól, hogy Karcsai

⁷ Smečiklas, Cod. dipl. XIV., 179.

⁸ Váczy P., A királyi serviensek és a patrimoniális királyság. Bpest, 1928. 78., 84.

Martonos özvegye 1243-ban a hitbérét követelte az esztergomi érsek előtt Karcasai Barnabástól. Az érsek az ügy elintézését Tibor comesre bízta, aki megítélte a hitbért az özvegynek s a negyedét a leányainak.⁹ Karcásán voltak az érseknek praedialisai,¹⁰ de voltak itt nemesek is, így biztosan nem állapíthatjuk meg, nemes volt-e a család vagy nem. A hitbért és negyedét egyházi bíróság előtt kellett perelni, így csak az a körülmény feltűnő, hogy maga az érsek előtt kereste jogát Martonos özvegye, s hogy az érsek, mint az oklevélben olvassuk, »commisisset causam comiti Tyburtio determinandum«. Ebből talán arra következtethetünk, hogy az elhunyt érseki nemes volt.

1383-ban arról olvasunk, hogy Margit asszony, »domina archiepiscopalis«, az érseki nádor vajkai közgyűlésén perelte ki negyedét nagybátyja, Vajkai Cheed vajkai birtokából, akinek nővére volt anyai nagyanyja. A negyed fejében nyert birtokrészek felét azután a pozsonyi káptalan előtt fivérének adta, aki szintén érseki nemes volt: »universas portiones suas possessionarias, quas in presentia magistri Thome de Gyula, palatini domini Demetrii archiepiscopi et cardinalis Strigoniensis in congregatione sua generali in dicta Wayka celebrata ordine iudiciario iure quarte puellaris de portione possessionaria Ched de iam dicta Wayka reobtinuisset, rectam et veram medietatem earundem portionum possessionariarum reobtentarum... Laurentio filio Mathei, similiter nobili archiepiscopali de sepedicta Wayka, fratri suo uterino... dedisset«.¹¹ Margit asszony érseki nemes nő volt, mint az oklevélben olvassuk, a pozsonyi káptalan előtt személyazonosságát Vörös Miklós szolgabíró, »iudex nobilium archiepiscopaliū«, igazolta, — érseki nemes volt bizonyára Cséd is, anyai nagyanyja fivére (Cheed de Wayka archiepiscopali), — s így ez adatból arra következtethetünk, hogy az érseki nemeseknél is megvolt ez intézmény. A praedialisok jogviszonyainak ala-

⁹ Hazai okmt. VI., 28.

¹⁰ V. ö. Monum. Strigon. I., 208., II., 298.

¹¹ 1383. VIII. 1. N. Múz. lev.

pos felkutatása az újkori, bővebben fennmaradt források alapján bizonyára pontosabb feleletet fog adni erre a kérdésre is.¹²

Érdekes ebből a szempontból a szlavóniai várjobbágyok helyzete, amely a praedialisokéhoz sok hasonlóságot mutat. Úgy látszik, ezeknél szintén megvolt a leánynegyed intézménye, mert a szlavón bán 1369-ben a hűtlen Fine, »nobilis iobagio castri«, birtokából ki akarta adni a leánya negyedét, de az adományos özvegye és leányai igazolták, hogy Fine leánya már megkapta azt.¹³

A szépesi tizlándzsások öröklési jogát az 1243-i privilegiумuk szabályozta: »Item si quis ex ipsis sine haerede decesserit, universa bona, tam mobilia, quam immobilia ipsius, cui filia, si habeat, vel relictia nupserit, succedant, sed ille ad eadem servitia teneatur, ad quae decedens, cui succedit, fuerat obligatus«.¹⁴ Már ebben is kifejezésre jut a tizlándzsások birtokának kondicionális jellege, s így kétségtelen, hogy ha nemes módra éltek is, alapjában véve megkülönböztetendők az országos nemesektől éppúgy, miként az auridatoroktól.¹⁵ Fekete Nagy Antal kitűnő könyvének itt van az egyetlen gyenge pontja, hogy t. i. a lándzsásnemesség jogainak megvizsgálása után arra az eredményre jut, hogy »az országos és lándzsásnemesség teljesen azonos jogállását kétségtelenül sikerült megállapítanunk«.¹⁶ Erről szó sem lehet; ezt bizonyítja a leánynegyed intézményének hiánya is a szépesi tizlándzsásoknál.

György fia Máté 1277-ben adományba kapta Béla földet, a későbbi Mátéfalvát. Mivel csak leányai voltak, Zsigrai Dancs fia Miklósnak hagyta e birtokát, aki a kár-

¹² 1428-ban a veszprémi káptalan előtt Nagyörsiek kielégítették Nemes Györgyöt »pro quarta puellari condam nobilis domine, avie... filie Jacobi filii Simonis, iobagionis nostri de Abracham«... (Gr. Teieki-cs. lev. Gyömrő XXIII., 50.). Jakab tehát a káptalan praedialisa volt, — de lehetett nemes is!?

¹³ Smičiklas, i. m. XIV. 221—3.

¹⁴ Monum. Strigon. I., 347—8.

¹⁵ Váczy P., i. m. 73., 75.

¹⁶ A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Budapest, 1934. 276.

tauziaknak adta, ezektől pedig Hajas Miklós vette meg. Küküllei János tudomást szerezvén e birtok jogi természetéről, felkérte adományba s meg is kapta. 1378-ban azonban perrel támadták meg őt Máté egyik leányának, Klárának, Hajas Miklósnénak fiai, az 1243-i kiváltságlevél ismertetett örökösödési pontjára hivatkozva. Az országbíró azonban ítéletében rámutatott arra, hogy Máténak nem volt jogában királyi engedély nélkül eladni azt, mert IV. Lászlótól nem mint conditionarius, hanem mint valódi nemes kapta azt,¹⁷ a hivatkozott privilegium pedig csak a szepesi conditionarius nemeseknek szól.¹⁸ Így a birtok nem szállhatott Máté leánya, Klára fiaira, hanem csak a negyed illette meg ebből Máté négy leányát, s ezt hárman közülük természetben kapják meg, mert nem nemeshez mentek nőül, — a negyedikét pedig Kükülleinek meg kellett váltania.¹⁹

Hogy a tizlándzsások kondicionális birtokából nem járt negyed, azt nagyon érdekesen bizonyítja a következő eset is. Görgei Arnold leánya, mint »soror generationalis«, 1344-ben részi követelt a nádor előtt a Görgei-család birtokaiból azon az alapon, hogy ő atyjának egyetlen gyermeke, s így a lándzsásnemesek privilegiumának egyik pontja értelmében atyja birtokai teljes egészükben reászállottak. Az alperesek igazolták, hogy a családnak 1243-ban még nem voltak birtokai, az azóta szerzetteket pedig más jog szerint kapták, s így a követelés jogalapja elesik. Érdekes, hogy milyen formában mutattak rá ezek a lándzsásoktól eltérő jogukra: »nunquam in dicta libertate communitatis nobilium perseverassent, quia post emanationem dicti privilegii obtentionis libertatis communitatis nobilium predictas possessiones in dicto comitatu Scepusiensi non sub communi

¹⁷ ... »predictus autem dominus Ladislaus rex annotatam possessionem Bela dicto Matheo non ut conditionariis nobilibus, sed tamquam sinceris nobilibus, prout id dicti sui privilegii series declarabat, dedisset« ...

¹⁸ ... »praefata autem libertas ... , prout ex premissa clausula apparuisse, conditionariis et non sinceris dicti comitatus Scepusiensi nobilibus suffragari posse agniti fuissent« ...

¹⁹ Szepesi kápt. lev. Met. Scepusi. S. 3. f. l. n. 26. Dr. Fekete Nagy Antal szíves közlése.

*libertate universitatis nobilium, sed sub alia libertate acquisivissent et semper sub alia libertate easdem conservassent.*²⁰

Hasonló eset már 1321-ben előfordult a Görgeieknél. Rikolf fia Henrik leánya, Anna a nagybátyjaitól atyja birtokait követelte, mert fitestvére nem volt, s így azok őt illetik »ad morem terranorum Scepusiensium, iustitia mediante«. Rikolf fiai azt felelték, hogy van oklevelük az őseiknek adott azon szabadságról, »quod tenerentur iuri parere ad morem seu consuetudinem nobilium regni Hungarie« ..., vagyis rájuk nem érvényes a tizlándzsások örökösödési joga, amelyről IV. Béla 1243-i kiváltságlevele szól.²¹

Éppígy nem lehetett szó arról, hogy az ú. n. aranyadóknál megtaláljuk a leánynegyedet. Ezek bizonyos évi adó fejében bírták a földjüket, s a fiúutód nélkül elhalt férfi leányágát éppígy megillette az apa egész birtoka, mint a lándzsásnemeseknél.²² Az auridator-földnek ezt a jellegét akarta Raszló fia Tóbiás felhasználni, hogy IV. Lászlótól 1282-ben kapott Kasztrosinfő nevű birtokát, fia nem lévén, a leányának juttathassa. 1293-ban ugyanis Bald szepesi ispánt arra kérte, hogy iktassa földjét az aranyadók közé, ami meg is történt, s így azt minden nehézség nélkül a leánya örökölte. Amikor azután a férjét, Miklós fia Lőrincet, 1345-ben pecséthamisítás miatt kivégezték s birtokait lefoglalták, kizárták ezekből a feleségét s gyermekeit is; Lőrinc egyik fia minorita volt, s így ki tudta eszközölni a királytól, hogy több birtokot, amelyeket Erzsébet atyjától örökölt, neki visszaadjanak s azokba iktassák be.

Küküllei azonban, kinek alkalmá volt a kancelláriában a királyi könyvekben kutatgatnia, valamikép kiderítette Kasztrosinfő jogi természetét, s mint magvaszakadt birtokát felkérte s 1378-ban meg is kapta. A beiktatásnál ter-

²⁰ 1344. V. 10. N. Múz. lev. ; Fekete Nagy A., i. m. 281.

²¹ Anjoukori okmt. I., 607—8.

²² Fekete Nagy A., i. m. 326.

mészetenesen ellentmondtak a rokonok, de az országbíró 1383-ban e birtokot Kükülleinek ítélte. Indokolása ez volt: Tóbiás azt akarta kijátszani, hogy az adománybirtok, a magvaszakadtával, visszaszálljon a királyra, azért tétette meg csalárdul aranyadóvá, hogy a leányokat is megillessen. Így ő és örökösei jogtalanul bírták, mert más nem illeti meg őket abból, mint Tóbiás leányának a negyede; ezért kapta meg azt Küküllei, akinek azonban a negyedet ki kellett fizetnie becsú alapján.²³

²³ „... quadam ficta cautione adinventum dicto comiti B. supplicando ipsum suum ius possessionarium ex regali munificentia titulo pure nobilitatis obtentum in collegium conditionariorum auridatorum regalium coniunxisse comitibus Scepsyensibus de eodem iure possessionario suo titulo nobilitatis obtento *more aliorum auridatorum, quorum hereditates et iura possessionaria in proles utriusque sexus eorum, conditione ipsorum requirente, devolvi debent*, annualem impensionem trium ponderum auri dare assumpsisse et sic ipsum ius regale in proprietatem dictarum suarum filiarum cavillose convertere voluisse, et sic dicta domina filia ipsius Thobye ac Jacobus et Paulus predicti filii filiorum ipsum ius regale possessionarium indebite et minusiuste, ymmo veluti iurium regalium celatores usque tunc conservasse”. (Szirmay-cs. lev. N. Múz. lev. — Dr. Fekete Nagy A. szíves közlése.)

IV.

Csak egyszer kellett-e egy birtokból kiadni?

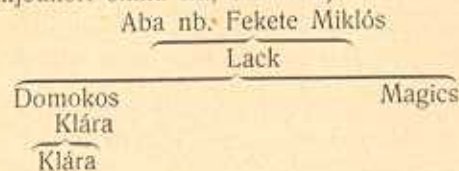
A Hármaskönyvnek jelentőségére s ezzel kapcsolatban újabbkori jogfejlődésünkre nagyon jellemző, hogy idővel ez a kérdés felvetődhetett, s hogy a gyakorlat azt a meglepő feleletet adta erre, hogy igen.

A negyed célja, mint láttuk, az volt, hogy az ősi és a csak fiági adományos jószágok örökléséből kizárt leányokat kárpótolja, s így ugyanabból a birtokból minden alkalommal ki kellett adni azt, ha az árvák közt leányok is voltak. Mikép volt tehát lehetséges, hogy e jogintézményünk eredeti fogalma később úgy elhalványult, hogy egy és ugyanazon birtokból csak egyszer kellett kiadni a negyedet, s mindaddig, amíg az valami módon a **koronára** vissza nem szállt s újból el nem adományoztatott, abból nem kellett negyedet fizetni vagy adni.

A középkori gyakorlatban persze ennek semmi nyomát sem találjuk;¹ nem szól erről a Hármaskönyv s a Quadripartitum sem, — s mégis a XVIII. században már ez a Kúria álláspontra, s ezt tanítják régi jogtudósaink is.

Kielégítő feleletet újkori joggyakorlatunknak annyira szükséges feltárása adhat majd csak erre a kérdésre, de nem lesz felesleges addig is röviden foglalkozni vele a rendelkezésünkre álló anyag alapján.

¹ 1337-ben pl. Károly Róbert elajándékozván a deficiens Aba nb. Lack fia Domokos birtokait Drugeth Vilmos nádornak, Domokos özvegye, *leánya és nővére* arra kérték a királyt, hogy ne fossa meg őket jogaiktól. A király felhívta a főpapokat és bárókat, hogy „visis iuribus et servata consuetudine regni nostri” döntsének. Ezek azután azt jelentették a királynak, hogy a nádor megegyezett a fentiekkel úgy, hogy Lack birtokai egyikét Domokos leányának adta negyede fejében, egy másikát Domokos özvegyének hitbére, egy harmadikat pedig Domokos nővérének a negyede fejében. (Anjoukori okmt. III., 349–50.)

A Kúria döntvényei közt olvassuk először, hogy »Tametsi ex bonis ad sexum duntaxat masculinum regulatis foeminis quartalium competat, nihilominus eousque, donec primi acquisite filiae existant, aliis in remotiori gradu stantibus ad obtinendum quartalium actoratus non adsurgit, quia ex lege quartalium tantum semel solvi debet, proinde a paritate sucessionis illis filiabus solvendum est, quae ordine geniturae ad primum acquirentem propius accedunt.«² Ez a kúriai döntvény tehát egész határozottsággal azt mondja, hogy egy birtokból csak egyszer jár a negyed, még pedig ex lege, törvény alapján.

Az *Index seu compendium operis tripartiti et generalis decreti constitutionumque* című munkában, amelyet 1650-ben adott ki *Aszalai István* alországbíró,³ nem találjuk még nyomát ennek a felfogásnak. Nem említi *Szegedi János* sem *Tripartitum iuris Hungarici tyrocinium* c. művében, — viszont az ugyancsak sok kiadást megért *Verbőczyus illustratus*⁴ már határozottan azt mondja, hogy »ex iisdem bonis sufficit semel quartam exolutam fuisse, quare futurae generationes non habent amplius, quod praetendant«. Tudjuk, hogy ez a könyv mint tankönyv és kézikönyv mennyire el volt terjedve, s így megérthetjük, hogy ez a felfogás gyorsan tért hódított. Azt azonban, hogy szerzőjének ez a tanítása lett volna az alapja és forrása az említett gyakorlatnak, egyáltalán nem gondolhatjuk.

Hogy honnan ered ez a félreértés, hol van a forrása, azt világosan látjuk. Verbőczy a negyed kifizetésének módjával foglalkozó I. R. 89. c. bevezetésében ezt írja: »Advertendum est autem, quod quisque baro, magnas vel nobilis sive unam, sive decem vel plures habeat filias, una solutione quartae puellaris eas absolvere poterit; ita videlicet, ut universa iura possessionaria paterna... in quatuor rectas et coaequales segregantur partes, quarum quarta pars, in sortem scilicet quartaliorum cedens, communi aestimatione mediante limitabitur et aestimabitur; iuxta cuius aestimatio-

² Dec. 10. ex aequal. vel inaequal. iuris.

³ Második kiadása: Tyrnaviae, 1694. 337—9.

⁴ Tyrnaviae, 1763. 199.

nis seriem super eodem quartalio omnibus filiabus una et eadem solutione, pecuniaria tamen et non rerum venalium, satisfactio impendi debebit«.

Amit Verbőczy itt mond, az teljesen világos és érthető, s igazán nehéz megmagyarázni, hogy mikép lehetett ezt félreérteni s úgy értelmezni, hogy egy birtokból csak egyszer adandó ki a negyed, mert hiszen az »omnibus filiabus« egészen világosan egy apának a gyermekeire vonatkozik s nem az ág későbbi generációinak összes leánygyermekeire. S mégis a Kúria, mint láttuk, erre, mint törvényre hivatkozva mondja ki, hogy csak egyszer kell a negyedet kifizetni, még pedig az első szerzőhöz legközelebb álló iz leányainak.

Nagyon természetes, hogy így jogi íróink is ezen a véleményen voltak.

Georch Illés szerint⁵ »mivel a negyed örökségképpen hasítatik ki, természetesen következik ebből, hogy az első öshöz legközelebb lévő leány-maradékot illeti, aki is a távolabb lévőket kizárja 97. 1^{mae}, úgy, hogy nem kereshetik a távolabb lévő leányok a negyedet addig, míg gyöknek leánymaradéki fennmaradnak«. *Georch* a Hármaskönyvre és az említett döntvényre hivatkozik. A *Tripartitum* hivatkozott címe azonban egészen mást mond, úgyhogy valószínűleg téves a hivatkozás, és a 89. címet kell helyébe tennünk. *Kelemen* is a HK. I. R. 89. címére és az idézett kúriai döntvényre támaszkodva írja azt, hogy »csak egyszer adódjon ki ugyanazon jószágokból és ugyanazon familia által... Ha tehát már az elébbeni gradusokban valakinek kifizetődött, többé nem tartoznak«.⁶

Mint általános gyakorlatot, amely a Hármaskönyvön és az említett kúriai döntvényen alapszik, megemlíti *Frank Ignác* is, de ő már munkájának első, latin nyelvű kiadásában megjegyzi, hogy ha a leányok a negyedet a HK. I. R. 88. címe szerint »in signum parentalis propagationis« kapják, akkor érthetetlen (»minime intelligi potest«), hogy miért nem kapják mindenegyes osztályban, miért csak

⁵ I. m. II., I. 178.

⁶ I. m. II., 204.

egyszer. Ő jól ismerte okleveleink alapján a régi gyakorlatot is, azért helyesen hozzáteszi azt is, hogy »régenten, úgy látszik, a negyed minden osztályból kijárt«.⁷

Szlemenics Pál, aki 1840-ben a Magyar Tudós Társaság Évkönyveiben írt a leánynegyedről,⁸ nem vett tudomást a Frank 1829-ben megjelent munkájában olvasható helyes kritikáról, s arra a kérdésre, hogy »hányszor járjon ugyanazon jószágokból ki«, ő még azt feleli, hogy »minden törvényeink egy szóval azt tanítják, hogy ugyanazon jószágból egyetlen egyszer jár csak leányi negyed, ... mely egyedül csak a jószágszerző atya leányainak és maradékainak tulajdoná«.

Mint kritikájának megfogalmazásából látjuk, helyes megállapításainak végső következtetéseit Frank tulajdonképp még nem vonta le s nem szállt szembe határozottan a helytelen gyakorlattal. Ezt csak Dózsa Elek tette meg, aki Erdélyhoni jogtudomány c. munkájában azt írja,⁹ hogy »szokássá vált azon gyakorlata a törvényszékeknek, mely szerint a fiágnak adományozott jószágból csak egyszer követelhetni leányi negyedet, és ha az egyszer kifizettetett, a követelés nem ismételtethetik, míg azon jószág visszaszállván a fiscusra, ismét adományozás tárgyává leszen«, — de azonnal rámutat, hogy ez a gyakorlat alaptalan, a leánynegyed rendeltetésével ellenkező s ellenkezik törvényeinkkel is.

Wenzel Gusztáv, akinek nagy munkája néhány évvel később jelent meg, nem emel szót ez ellen, sőt alá is támasztja a negyed dologi teherjellegének aláhúzásával: »magán a jószágon fekvő teher volt, s azért csak egyszer adatott ki«. Ez annnyival is inkább feltűnő, mert nem került el figyelmét, természetesen, Dózsának munkája s ebben az ő határozott állásfoglalása a helytelen gyakorlattal szemben, ezt azonban ő egyszerűen mint »érdekes« fejtegetést említi meg a jegyzetek közt.¹⁰

⁷ Principia I., 283—4., A közigazság törvénye I., 493—4.

⁸ IV., 171—83.

⁹ I. m. II., 427.

¹⁰ I. m.

V.

A leánynegyed és a lengyel czwarcizna.

A magyar leánynegyednek és a lengyel czwarciznának egymáshoz való viszonya sokat foglalkoztatta már a lengyel jogtörténeti irodalmat; hogy azonban megnyugtató eredményre nem juthatott, annak kétségtől az volt az oka, hogy még mindig hiányzik a czwarcizna kimerítő, monográfikus feldolgozása, — másfelől pedig hogy nem ismerték kellően a magyar leánynegyed intézményét sem.

A lengyel jogtörténészek egy része, így elsősorban Tadeusz Czacki¹ s az ő nyomán Bandtkie, Kojśiewicz, Dutkiewicz s Burzinski, azon a véleményen volt, hogy a czwarcizna Lengyelországban a magyar jog hatása alatt alakult ki.² Ezt hirdette Maciejowski is, akinek *Historia prawodawstw słowiańskich* című nagy munkája (Varsó, 1832—5.) már 1836—1839-ben németül is megjelent (*Slavische Rechtsgeschichte*),³ s amelynek a lengyel jogra vonatkozó részeit, mint a mű előszavában olvassuk, Bandtkie nézte át.

Moraczewski ezekkel ellentétben azt vitatta, hogy a czwarcizna rutén eredetű s a litván statutum révén került át lengyel területre, de állításának bizonyításával adós maradt. Spasowicz osztotta ezt a véleményt, s tagadva a czwarcizna magyar eredetét, arra mutatott rá, hogy a litván statutum mindhárom szerkesztésében ismeri e jogintézményt. Kojśiewicz szerint az apai vagyonnak ilyen módon való felosztását az indokolta, hogy a fitestvért egy negyed mint harcost illette meg, a második mint hivatalviselőnek, a harmadik pedig a természetjog alapján járt neki.⁴

Dąbkowski nem tagadja annak a lehetőségét, hogy a rutén és a magyar jog hatással volt ebben az irányban

¹ 1800-ban jelent meg *O litewskich i polskich prawach* c. munkája.

² Dąbkowski P., *Prawo prywatne polskie* II., Lwów, 1910. 25.

³ IV., 441—2.

⁴ Dąbkowski, i. m. II., 26.

a lengyel jogra, mindamellett valószínűbb szerint az, hogy a szokásjogi szabály mindhárom jogban egymástól függetlenül alakult ki, mert hiszen mindegyikben megvolt az a törekvés, hogy a földbirtokot a fiú kezében tartsák meg s hogy a leányok öröklési jogát e tekintetben korlátozzák.

Ha kissé közelebből akarjuk e kérdést megvizsgálni, a lengyel nők öröklésjogi helyzetét kell legalább nagy vonásokban megismerni.

Az ősi (*dziedzicze, haereditaria*) és a szerzett vagyon (*nabyte, empta, quaesita*) közti jogi különbség mutatja, hogy a lengyel fejlődés alapja és kiindulópontja is a nemzetség volt. Érthető tehát, hogy a nők öröklési joga itt is korlátozva volt, mégpedig kezdetben nagyon erősen, később, főképp az Egyház befolyása következtében már kevésbé. A XIII. század derekáig a nők ingatlanokban egyáltalán nem örökölhettek; e század második felétől kezdve azonban már azt látjuk, hogy a szerzett fekvő jószágokban volt öröklési joguk, még később pedig megszerezték ezt az ősi vagyonra is.

Ami már most a leányok öröklési jogának formáját illeti, az örökrészüket eredetileg csak pénzben vagy más ingóságokban kapták meg, később azonban ingatlanban is, de ez csak szerzett jószág lehetett. Amikor már annyira tágult az öröklési joguk, hogy az ősi is kiterjedt, akkor az említett alapelvből kifolyólag a fivéreknek mindig megvolt az a joguk, hogy az ilyen jogi természetű ingatlant megválthatták a leányoktól. A leányoknak ezt az örökrészt nevezték *posag*-nak. Ennek a fogalma tehát változott, úgy, amint a leányok öröklési jogának köre bővült. Ha nem volt fiú, akkor a leányok örökölték az összes apai javakat, az ősieket is, de a legközelebbi firokonak akkor is megválthatták tőlük azokat. Fontos volt még az is, amire már fennebb rámutattunk, hogy a nők a *posag*-ot csak atyjuk halála után követelheték, tehát valóban öröklési jogukról beszélhetünk ezzel kapcsolatban.⁵

⁵ *Dąbkowski*, i. m. I., 248—253., 378—99., II., 18—25. — *Winiarz*, *Polskie prawo dziedziczenia kobiet w wiekach srednich*. Lwów, 1897.

Az egész középkorban nyomát sem találjuk tehát a lengyel jogban a *czwarciznának*, s csak az első, 1529-ben kiadott litván statútumban lép az elénk, még pedig a következő formában: az apa kiadhatta a *posag*-ot még életében a leányának, vagy végrendeletében gondoskodhatott erről, s a fiúknak az apa akaratát tiszteletben kellett tartaniok; ha azonban nem intézkedett erről, akkor a leányok az apai hagyaték negyedrészt kapták meg *posag* címen, s ezt hívták *czwarciznának*, negyednek. Az 1566-ban készült második s az 1588-ban kiadott harmadik statútum szerint, ha úgy látták a fiúk, hogy az atyjuk által a leányok javára megállapított *posag* túl nagy, nem voltak kötelesek azt kiadni, azonban ily esetben a birtokok negyedét tartoztak nekik kihatítani.

Hogy a litván jogban előbb nincs nyoma ennek a gyakorlatnak, azt éppen *Dąbkowski*nek kellett legjobban tudnia, aki külön tanulmányban foglalkozott az ősi és szerzett jószággal a litván jogban a XIV—XVI. században,⁶ s a XVI. század eleje előtti időkből semmi nyomát sem találta annak az emlékekben. Hasonlóképp nem találkoztunk más lengyel területeken sem vele a XVI. század előtt, mint *Winiarz* idézett munkája is bizonyítja, s nem is találkozhatunk, mert a Coronában, a tulajdonképeni Lengyelországban is csak a XVI. században kezd elterjedni, bár semmiféle törvényes rendelkezést rá vonatkozólag nem találunk. *Czaccki*, a már említett híres lengyel jogtudós, 1536-ból idézi az első adatot a *czwarciznára*, vagyis arra a gyakorlatra, hogy az atyai hagyatékot $\frac{3}{4}$ — $\frac{1}{4}$ arányban osztják meg a fiúk és leányok között, amikor a poznan-i bíróság Górka János halála után megbecsülve a vagyonát, annak negyedrészt a leányoknak ítélte oda.⁷

Mint láttuk, *Dąbkowski* megállapítja *Moraczewski*-ről, hogy semmivel sem támasztotta alá a *czwarcizna* rutén ere-

⁶ *Dobra rodowe i nabyte w prawie litewskiem od XIV. do XVI. wieku: Studya nad historia prawa polskiego t. VI., z. 3.* Lwów, 1916.

⁷ Idézi *Diveky A.*, *Magyar hatások a lengyel multban: Békefi-Emlékkönyv.* Budapest, 1912. 144.

detére vonatkozó állítását; azzal, hogy a *czwarcizna*nak mindhárom litván statutumban való előfordulására hivatkozott, *Spasowicz* tulajdonképp nem mondott semmit, mert hiszen a legkorábbi statutum 1529-ből való! *Kojsiewicz* magyarázata pedig a fiúkat az apai vagyonból megillető $\frac{3}{4}$ rész alapjáról szintén nem világosít fel bennünket e gyakorlat autogén voltáról, mert hiszen azok az okok a fiúk mellett a legrégebbi idők óta megvoltak Lengyelországban, így miért nem érvényesültek előbb?!

Ez lehet a megjegyzésünk *Dąbkowski* véleményére is. Ha ugyanis — ami különben teljesen érthető volna — ugyanaz a törekvés, ugyanaz a meggondolás hozta volna létre egymástól függetlenül e jogintézményt Lengyelországban is és nálunk is, akkor mikép magyarázhatjuk meg azt, hogy nálunk már a XII. században megvan (eny nyit mindenképp kimondhatunk a XIII. század első feléből fennmaradt adatok alapján!), míg Lengyelországban csak a XVI. század második harmadában lép elénk!

Mindezt figyelembe véve nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy igenis a magyar jogszokás hatása alatt jutott a negyed a *czwarcizna* formájában a lengyel jogba, amelyet azután a sajátos litván és lengyel öröklésjogi fejlődésnek megfelelően átalakítva alkalmaztak.

Nagyon jól tudjuk, hogy ennek ép a XV. század végén és a XVI. elején minden előfeltétele megvolt. A lengyel-magyar érintkezések ekkor új erőre kaptak. Zsigmond lengyel herceg, a későbbi király (1506—48.), II. Ulászló királyunk fivére, három esztendő-t töltött nálunk (1496—1501.),⁸ s első felesége is magyar nő volt, Zápolyai Borbála, Zápolyai Istvánnak és Hedvig tescheni hercegnőnek a leánya, akit 1511-ben vett nőül. Borbálának fennmaradt a nyugtatványa is 1512-ből, tehát a házasságát követő esztendőből, amellyel nyugtatta fivéreit, hogy kielégítették őt a negyedét és más birtokjogait illetőleg, valamint arról, hogy kiadták a részét az ingóságokból.⁹

⁸ *Divéky A.*, Zsigmond lengyel herceg budai számadásai: *Magy. Tört. Társ. XXVI.*

⁹ *Wagner C.*, *Analecta Scepusii I.*, 156—7.

Nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy ez időtájt, 1517-ben jelent meg nyomtatásban *Verbőczyi Tripartituma*, amely bizonyára hamarosan ismeretessé lett Lengyelországban is, s könnyen elképzelhető, hogy nem maradt hatás nélkül, miután a talaj már elő volt készítve rá a lengyel öröklési jognak ezen a területén.

Alaposabb lengyel kutatások ezen a nyomon elindulva bizonyára eredménnyel fognak járni a *czwarcizna* eredetét és kialakulását illetőleg.

TARTALOM.

	Lap
I. A leánynegyed jogi természete.	3
II. A természetben kihasított leánynegyed jogi követ- kezményei.	19
III. Csak a nemes leány kapott-e negyedet?	31
IV. Csak egyszer kellett-e egy birtokból kiadni? . .	39
V. A leánynegyed és a lengyel czwarcizna. . . .	43